

KARO KOMENDANTŪRŲ VEIKLA LIETUVOJE 1927–1940 M.

Jonas Vaičenonis
(Vytauto Didžiojo universitetas)

„Vyriausybė turi valdžią, kai turi ginklo pajėgą. Atsistatant Lietuvos valstybei jos vyriausybė pajuto tikrai esanti valdžia tik įsikūrus savo kariuomenei ir įsisteigus Kaune, laikinojoje sostinėje, savai komendantūrai. Šiandien ta sunkioji mūsų valstybei kūrimo pradžia yra gera minėti ypatingai tiems, kuriems ji yra tekusi pergyventi“

A. Smetona
Respublikos Prezidentas¹

Įvadas

Pastaraisiais metais susidomėjimas Lietuvos Respublikos 1918–1940 m. kariuomenės istorija pakankamai išaugo. Domimasi ne tik pavienių kariuomenės veikėjų gyvenimais ir veikla, bet ir atskirų kariuomenės dalių istorija, paramilitarinių organizacijų veikla. Tačiau atskiros kariuomenės struktūros iki šiol nesulaukė detalesnių ir platesnių studijų. Tokiai netyrinėtai sričiai galima priskirti ir Lietuvos Respublikos kariuomenės karo komendantūras.

Karo komendantūros Lietuvos viešajame gyvenime vaidino gana svarbų vaidmenį. Beveik ištisus dvidešimt metų valstybėje buvo karo padėtis. Karo komendantūros buvo viena iš institucijų, kuriai buvo pavesta kontroliuoti karo padėtį valstybėje. Ypač tai išryškėjo po 1926 m. gruodžio mėn. 17 d. valstybinio perversmo, kurio faktiškai vykdytojai ir įgyvendintojai buvo kariškiai. Jau nuo 1927 metų pradžios karo komendantūros įgijo reikšmingų galių, kurių dėka ne tik buvo stengiamasi kontroliuoti susidariusią situaciją, bet įgyvendinti politinę naujos valdžios liniją. Komendantūros taip pat veikė bendradarbiaudamos ir su kitomis valstybinėmis institucijomis, derindavo atskirus veiklos sprendimus, pasitelkdavo vienos ar kitos institucijos paramą atskiroms užduotims vykdyti.

¹ Kauno karo komendantūra 1919–1929. Kaunas, 1930, P. 3.

Istoriografija, skirta karo komendantūrų istorijai, nėra gausi. Iki šiol turime tik keletą žvilgsnių į šią problemą, tačiau tai nėra platesnės studijos. Viso labo keli puslapiai komendantūroms yra paskirti Vytenio Statkaus monografijoje „Lietuvos ginkluotosios pajėgos 1918–1940 m.“², kur šalia trumpos istorijos apie komendantūrų kūrimąsi yra pateiktas 1936 metais veikusių Lietuvoje komendantūrų sąrašas nurodant komendantūros būstinės vietą ir kuriai karo apygardai viena ar kita komendantūra priklausė.

Bene pirmas platesnis darbas apie komendantūras yra Deimanto Palkevičiaus³. Šio autoriaus straipsnis yra skirtas karinių komendantūrų veiklai 1918–1920 metais. D. Palkevičius bandė nagrinėti pirmųjų karo komendantūrų kūrimąsi Lietuvoje, apžvelgti jų nuveiktus darbus 1918–1920 metais. Taip pat pasistengė išsiaiškinti, koks buvo karo komendantūrų indėlis kuriant Lietuvos Respublikos ginkluotąsias pajėgas. Autorius konstatuoja, kad sėkminga karo komendantūrų veikla leido Lietuvai per trumpą laiką suformuoti reguliariosios kariuomenės dalinius, kurie drauge su komendantūrų pajėgomis apgynė Lietuvos Nepriklausomybę⁴. Straipsnyje yra priedų, kuriuose pateikti karo komendantūrų sąrašai ir atskirų rūšių karo komendantūrų etatai. Vienoje lentelėje yra pateiktas 1936 m. veikusių Lietuvoje karo komendantūrų sąrašas, sudarytas remiantis V. Statkaus monografijoje pateiktais duomenimis. Atskirą skyrių komendantūroms monografijoje „Lietuvos kariuomenė 1918–1920 m.“⁵ paskyrė istorikas Vytautas Lesčius⁵. Jame pateikiama daugiau statistinių duomenų apie pirmųjų nepriklausomos Lietuvos valstybės metų atskirų komendantūrų susikūrimo aplinkybes, komendantus, pateikiama 1920 m. pabaigos komendantūrų sudėties ir turto duomenų. Kiek plačiau skyriuje yra pristatyta Kauno miesto ir apskrities komendantūra, kuri per visą tarpukario Lietuvos valstybės istorijos laikotarpį buvo viena centrinių kariuomenės institucijų. Vienas ryškiausių Kauno miesto ir apskrities komendantūros pirmųjų veiklos metų atliktų darbų – slaptos lenkų karinės organizacijos POW (Polska organizacja wojskowa), kaip teigia V. Lesčius, kuri lyg voratinkliu buvo apraizgusi visą Lietuvą⁶, likvidavimas.

² Statkus V. Lietuvos ginkluotosios pajėgos 1918–1940 m. Chicago, 1986, P. 420–424.

³ Palkevičius D. Karinės komendantūros 1918–1920 m. // Lietuvos archyvai. Vilnius, 1999, T. 12, P. 64–95.

⁴ Ten pat, P. 84.

⁵ Lesčius V. Lietuvos kariuomenė 1918–1920 m. Vilnius, 1998, P. 108–147.

⁶ Ten pat, P. 116.

Vėlesnio laikotarpio, po 1920 m., karo komendantūrų veikla yra istorikų beveik netyrinėta. Iki šiol plačiausiai, tačiau tik fragmentiškai komendantūrų veikla kaip A. Smetonos autoritarinio režimo įrankis yra aptarta prof. Liudo Truskos monografijoje „Antanas Smetona ir jo laikai“⁷. Šioje studijoje tik nedidelis skyrelis yra pavadintas „Karo komendantų valdžia“⁸, kuriame pristatytos pagrindinės karo komendantų veiklos gairės, nors atskirose teksto dalyse daug kur remiamasi komendantų veiklos rezultatais⁹.

Taigi apžvelgti karo komendantūrų, kaip vienos svarbiausių valstybės viešojo gyvenimo reguliavimo institutų, veiklą 1927–1940 metais yra šio straipsnio tikslas. Rengiant šį straipsnį, be jau minėtų istorikų darbų, remtasi gausia archyvine medžiaga, padėjusia plačiai atskleisti aptariamojo laikotarpio karo komendantūrų veiklos ypatumus. Tai įvairūs Lietuvos centriniame valstybės archyve Vilniuje, Krašto apsaugos ministerijos fonde Nr. 384, Generalinio štabo fonde Nr. 929 ir Kauno miesto ir apskrities komendantūros fonde Nr. 1126 saugomi dokumentai. Šie dokumentai (įvairūs raportai, pranešimai, įsakymai, nurodymai) pakankamai informatyvūs, todėl galima ne tik aptarti komendantūrų veiklos kasdienybę, bet ir pateikti bei įvertinti jų įtaką politiniame ir visuomeniniame valstybės gyvenime. Apžvelgdami karo komendantūrų veiklą, pateiksime jų svarbą po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo, aptarsime komendantūrų tinklą, karo stovio reikalų referentūrą, karo komendantūras kaip valstybės viešojo gyvenimo kontrolės ir reguliavimo institutą, nurodydami komendantų galias ir visuomenės kontrolę, komendantūrų sąveika su kitomis autoritarinio režimo institucijomis, komendantūrų veiklos veiksmingumą, komendantūrų padėtį pirmomis sovietinės okupacijos dienomis.

Komendantūrų svarba po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo

Po 1926 m. gruodžio 17 d. valstybinio perversmo, Broniaus Railos žodžiais, kariuomenė, o tiksliau kalbant, karininkija buvo tautininkų valdžios versmė, pagrindinė fizinė ir moralinė atrama ir ap-

⁷ Truska L. Antanas Smetona ir jo laikai. Vilnius, 1996, P. 411.

⁸ Ten pat, P. 167–170.

⁹ Ten pat, P. 251, 253–256, 266, 268, 272–273.

sauga. Tokia padėtis kariuomenės veiksmui suteikė ir valdžios kontrolės galimybių, net jei toji kontrolė ne visada buvo atliekama tiesiogiai, o daugiau subtiliai. Taip ji ir atsiliepdavo valdžiai ir santvarkai, išsilaikant tam pačiam pastoviam prezidentui, bet jo vyriausybės sudėčiai dažnokai keičiantis. Kariuomenės veiksnys liko valdžios ir santvarkos išlaikymo *ultima ratio* [paskutinė priemonė – J. V.]¹⁰. Šioje situacijoje karo komendantams buvo suteiktas ne antraeilis vaidmuo.

1926 m. gruodžio 20 d. Respublikos Prezidentas A. Smetona, ministrų kabinetui pasiūlius, pasiremdamas 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos 32-uoju straipsniu, kuris Respublikos Prezidentui suteikė teisę kilus karui, ginkluotam sukilimui ar kitokiems pavojingiems neramumams valstybėje, tam tikrose valstybės dalyse arba visoje teritorijoje įvesti karo padėtį arba kitą kurią nepaprastą padėtį¹¹, patvirtino karo padėtį visoje Lietuvoje, laikinai sustabdydamas konstitucines piliečių teisių garantijas¹². Lietuvoje išgalėjo Ypatieji valstybės apsaugos įstatai, jau nuo pirmųjų įvykdyto valstybinio perversmo dienų suteikę labai plačių įgaliojimų karo komendantams¹³. Karo komendantūros tapo ne tik karo administracijos subjektu, kuriam buvo pavesta rūpintis piliečių šaukimo atlikti karo tarnybos pareigą bei spręsti įvairias kariuomenės mobilizacines problemas, bet ir pagrindiniu A. Smetonos autoritarinio režimo ramsčiu. Komendantūrų pagalbos dėka karinė valdžia, kuri suteikė A. Smetonai galimybę valdyti valstybę, kišosi į visas viešojo valstybės gyvenimo sritis. Komendantai kontroliavo leidimų bet kokiam susirinkimui ar žmonių susibūrimui išdavimą, prižiūrėjo ir kontroliavo visas esamo režimo opozicines jėgas. Komendantų pastangomis kartu su apskričių viršininkais buvo siaurinama ir net nutraukiama opozicinių partijų ir organizacijų veikla. Dėl šios veiklos iki 1928 m. pabaigos Lietuvoje buvo iš esmės sugriauta organizacinė opozicinių partijų struktūra¹⁴. Komendantų žinioje taip pat buvo ir karo cenzūra.

Gana ryškų komendantūrų panaudojimą kontroliuojant viešąjį valstybės gyvenimą galima pastebėti 1935–1937 m., kai tautinin-

¹⁰ Raila B. Kitokios Lietuvos ilgesys. Vilnius, 1993, P. 371.

¹¹ Lietuvos valstybės konstitucijos. Vilnius, 1989, P. 21.

¹² Lietuvos valstybės teisės aktai (1918.II.16 – 1940.VI.15). Vilnius, 1996, P. 122.

¹³ Truska L. Antanas Smetona ... P. 167.

¹⁴ Ten pat, P. 170–172.

kai, kovodami su opozicinėmis jėgomis, gindami esamos vyriausybės autoritetą, perregistruodami veikusių draugijų veiklą, remdamiesi 1936 m. vasario mėn. priimtu „Draugijų įstatymu“¹⁵, siekė sustiprinti savo organizacijos pozicijas.

Komendantūrų tinklas ir komendantai

Nuo 1925 m. lapkričio 27 d. iki 1927 m. gegužės 21 d. karo komendantūros kaip teritorinis vienetas buvo vadinamos karo sritimis, kurioms vadovavo karo sričių viršininkai¹⁶. Iki 1939 m. spalio mėn. Lietuvos teritorija (be Vilniaus krašto) buvo padalyta į 21 apskritį¹⁷. 1926 m. vasario 18 d. krašto apsaugos ministras, remdamasis III Seimo priimtais karo srities viršininko etatais¹⁸, nustatė devynių (Kauno, Panevėžio, Utenos, Biržų, Šiaulių, Telšių, Raseinių, Alytaus ir Marijampolės) valstybėje veikiančių karo sričių ribas¹⁹. Iki tol egzistavo devyni mobilizacijos rajonai (komendantūros), kurie nuo 1923 m. lapkričio 15 d. buvo tiesiogiai pavaldūs karo apygardų viršininkams²⁰. Kauno karo sričiai buvo pavesta administruoti Kauno ir Trakų, Panevėžio – Panevėžio ir Ukmergės, Utenos – Utenos ir Ežerėnų [Zarasų – J. V.]²¹, Biržų – Biržų ir Rokiškio, Šiaulių – Šiaulių ir Kėdainių, Telšių – Telšių, Mažeikių ir Kretingos, Raseinių – Raseinių ir Tauragės, Alytaus – Alytaus ir Seinų, Marijampolės – Mari-

¹⁵ Lietuvos valstybės teisės aktai (1918.II.16 – 1940.VI.15). Vilnius, 1996, P. 257–261.

¹⁶ Įsakymas kariuomenei (toliau ĮK) Nr. 65 1927 05 21 § 3. (Nuo 1918 11 23 įsakymai kariuomenei buvo vadinami įsakymais Krašto apsaugos ministerijai. Nuo 1919 06 05 juos pradėta vadinti įsakymais Lietuvos kariuomenei. Vėliau jie virto tiesiog įsakymais kariuomenei. Nuo 1924 01 01 iki 1927 01 01 įsakymai kariuomenei buvo vadinami Krašto apsaugos ministro įsakymais. 1940 07 06 šis pavadinimas buvo pakeistas į Įsakymas liaudies kariuomenei. Minėtų įsakymų rinkiniai yra saugomi Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje, Vytauto Didžiojo karo muziejaus bibliotekoje. Kitose bibliotekose, pavyzdžiui, Kauno viešosios bibliotekos rankraščių skyriuje, galima rasti ne visus įsakymų kariuomenei kompleksus.)

¹⁷Lietuvių enciklopedija. T. 15. Lietuva. Vilnius, 1991 (antrasis leidimas). P. 76.; Lietuva skaitmenimis 1918–1928 m. Finansų ministerija – centralinis statistikos biuras. Kaunas, 1929. P. 9.

¹⁸ Lietuvos Respublikos Seimo stenogramos, 3-iasis Seimas, III sesija, 72-asis posėdis, 1927 m. kovo 15 d. (patvirtinti karo srities viršininko etatai Seimo sprendimu įsigaliojo nuo 1926 12 17).

¹⁹ Krašto apsaugos ministro (toliau KAM) įsakymas Nr. 25 1926 02 18 § 4.

²⁰ ĮK Nr. 196 1923 10 29 § 7.

²¹ Nuo 1906 m. Zarasai buvo vadinami Ežerėnais. Remiantis prof. Kazio Būgos aiškinimais 1929 m. Lietuvos ministrų kabinetas vietovei grąžino senąjį Zarasų vardą / Kviklys Br. Mūsų Lietuva. T. 1. Vilnius, 1989, P. 554–555.

jampolės, Vilkaviškio ir Šakių apskričių teritorijas. Taigi karo sričių viršininkams buvo pavesta administruoti dviejų ar net trijų apskričių teritorijas. Nuo 1927 m. vasario 1 d. valstybėje, remiantis 1927 m. sausio 19 d. ministrų kabineto priimtais taikos meto etatais, buvo įsteigtos naujos devynios (Ukmergės, Kėdainių, Rokiškio, Mažeikių, Kretingos, Trakų, Tauragės, Vilkaviškio ir Klaipėdos) karo sritys²². Galima manyti, kad šio naujo suskirstymo dėka buvo siekiama ne tik palengvinti komendantų administracinį darbą, bet ir sustiprinti viešojo valstybės gyvenimo kontrolę vykdant Ypatinguosius valstybės apsaugos įstatus. Utenos karo sričiai teko kartu administruoti Ežerėnų apskritį, Alytaus – Seinų apskritį, Vilkaviškio – Šakių apskritį²³. 1927 m. kovo 28 d. Klaipėdos karo sričiai buvo pavesta kartu administruoti Kretingos karo sritį²⁴. Reikia pažymėti, kad 1926 m. gruodžio 17 d. Klaipėdos krašte, be Klaipėdos miesto ir apskrities komendantūros komendanto, buvo paskirti atskiri komendantai Šilutės ir Pagėgių apskritims, kurie rezidavo apskričių valdybos būstinėse. Šilutės apskričiai karo komendantu paskirtas kpt. Vilius Koškulis, o Pagėgių – vyr. lttn. Petras Inickas²⁵. Tokiu būdu Lietuvoje buvo suformuotas 17 karo sričių tinklas. Lietuvos Respublikos III Seime svarstant karo srities viršininko taikos meto etatus buvo pritarta siūlymui sričių pavadinimą keisti į komendantūrų. Tokiam Seimo sprendimui įtaką darė visuomenės nuostatos, nes kasdieniniame gyvenime srities karo viršininkas vis tiek buvo vadinamas komendantu²⁶. 1927 m. gegužės 21 d. visos karo sritys buvo pavadintos apskričių komendantūromis, Kauno karo sritis gavo Kauno miesto ir apskrities komendantūros, o Klaipėdos – Klaipėdos krašto komendantūros pavadinimus²⁷. Sričių karo viršininkai pradėti vadinti apskričių komendantais.

1927 m. Lietuvos teritorijoje suformuotos ir veikusios 17 apskričių komendantūros (Alytaus [Alytaus ir Seinų apsk.], Biržų, Kauno, Kėdainių, Klaipėdos [Klaipėdos ir Kretingos], Marijampolės, Mažeikių, Panevėžio, Raseinių, Rokiškio, Šiaulių, Tauragės, Telšių, Tra-

²² ĮK Nr. 21 1927 02 09 § 3.

²³ ĮK Nr. 21 1927 02 09 § 1,3.

²⁴ ĮK Nr. 44 1927 03 28 § 1.

²⁵ 1926 12 17 Klaipėdos krašto kariuomenės vado plk. Petro Genio skelbimas § 2 // Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau LCVA). Fondas (toliau F.). 384. Aprašas (toliau Ap.). 2. Byla (toliau B.) 728. Lapas (toliau L.) 329.

²⁶ Lietuvos Respublikos Seimo stenogramos, 3-iasis Seimas, III sesija, 74-asis posėdis, 1927 m. kovo 22 d.

²⁷ ĮK Nr. 65 1927 05 21 § 3, 4.

kų, Ukmergės, Utenos [Utenos ir Ežerėnų], Vilkaviškio [Vilkaviškio ir Šakių])²⁸ kartu su drausmės kuopa, karo kalėjimu ir koncentracijos stovykla sudarė Vietinę kariuomenę.

Bėgant laikui Lietuvos valstybėje buvo kuriami nauji administraciniai vienetai, kurie darė įtaką naujoms komendantūroms atsirasti ir lėmė jų kaitą. Ketvirtajame dešimtmetyje (1935–1936 m.) buvo įsteigtos naujos savarankiškos Kretingos, Seinų, Šakių ir Zarasų apskričių karo komendantūros ir atskira Poligono komendantūra. Apie 1930 m. Lietuvos kariuomenė pradėjo naudotis naujai įrengtu poligonu Gaižiūnuose²⁹. Nuo 1935 m. pradžios kariuomenėje pradėjus intensyvius modernizacijos darbus, pradėjus efektyviau rengti kariuomenę karui, organizuojant įvairius didelių mastų karinius mokymus poligone, kur buvo koncentruojamas didesnis skaičius reguliarios jos kariuomenės karių, administraciniam darbui šioje teritorijoje buvo sukurta atskira komendantūra, turinti apskrities komendantūros teises.

1939 m. kovo mėnesį Lietuvai praradus Klaipėdos kraštą buvo panaikinta Klaipėdos krašto karo komendantūra, o spalį kariuomenei įžengus į Vilnių ir Vilniaus kraštą buvo sukurta Vilniaus miesto ir apskrities karo komendantūra. 1939 m. spalio 14 d. kariuomenės vadas įsakė plk. ltn. Pranui Kaunui kurti Vilniaus komendantūrą remiantis taikos meto etatais. Komendantūrai įkurti buvo paskirta 10 liktinių puskarininkių žandarų, 3 jaunesnieji puskarininkiai, 10 grandinių ir 25 eiliniai iš Kauno komendantūros ir 6-ojo pėstininkų pulko 2 būrių sudėties viena šaulių kuopa³⁰. 1940 m. kovo mėn. Vilniaus krašte papildomai buvo įkurta Švenčionėlių komendantūra.

Pagal 1927 m. patvirtintus karo srities viršininko etatus karo komendantais turėjo būti skiriamas pulkininko leitenanto laipsnį turintis karininkas. 1927 m. į naujai įkurtas komendantūras buvo paskirtų ir majoro bei kapitono laipsnį turinčių karininkų. Tačiau prabėgus kuriam laikui žemesnio laipsnio komendantai būdavo paaugštinami, atitinkamai jiems suteikiant pulkininko leitenanto ar majoro laipsnį. Atskiriams komendantams, turintiems pulkininko leitenanto laipsnį, buvo suteikinėjami pulkininko laipsniai. Karo komendantai

²⁸ 1927 12 01 kariuomenės sudėties žinios // LCVA. F. 929. Ap. 5. B. 248. L. 194.

²⁹ Statkus V. Lietuvos ginkluotosios ... P. 718.

³⁰ 1939 10 14 LR. KAM Kariuomenės štabo viršininko div. gen. Stasio Pundzevičiaus raštas Nr. 33031 plk. ltn. Kaunui / Martinionis A. Žygis į Vilnių 1939 m. spalio 27–29 d. Vilnius, 1997, P. 97.

valstybinių švenčių proga kartu su kitais kariuomenės karininkais ir kareiviais buvo skatinami įteikiant valstybinius apdovanojimus. Komendantais dažniausiai buvo skiriami asmenys, jau turintys darbo komendantūrose patirties. Atskirose komendantūrose galima pastebėti komendantų rotacijos procesą, kuris vykdavo tiesiog vieną ar kelis komendantus sukeičiant vietomis (žiūrėti 1 priedą). Galima paminėti net kelis komendantus, kurie skirtingu laiku dirbo daugelyje komendantūrų: plk. ltn. Pranas Kaunas, plk. ltn. Petras Murnikas, plk. Jonas Andrašūnas, plk. ltn. Bronius Basiulis, plk. Antanas Stapulionis. Daugelis karo komendantų buvo pasižymėję nepriklausomybės kovose ir apdovanoti įvairiais Vyčio kryžiaus ordino laipsniais (mjr. P. Inickas, plk. V. Šaudzis, plk. J. Andrašūnas, plk. J. Bobelis, plk. A. Kerbelis, plk. A. Stapulionis)³¹.

Daugiausiai per aptariamąjį 1927–1940 m. laikotarpį komendantų buvo pakeista Tauragės (5 komendantai), Trakų (6 komendantai), Ukmergės (5 komendantai), Utenos (5 komendantai) komendantūrose. Stabiliausiai dirbo Rokiškio ir Marijampolės komendantūros, kur pirmojoje nuo 1927 m. vasario iki 1940 m. birželio pabaigos išbuvo vienas komendantas, o antrojoje 1927 m. balandžio pabaigoje plk. ltn. R. Liormoną pakeitęs plk. ltn. A. Kerbelis taip pat išbuvo iki 1940 m. birželio pabaigos. Reikia pastebėti, kad dažniausiai buvo keičiami su Vilniaus kraštu besiribojančių komendantūrų komendantai. Taip pat sunku susieti komendantų pakeitimus su įvairiais politiniais įvykiais valstybėje. Tai galėtų liudyti apie jų lojalumą A. Smetonos valdžiai. Tai galbūt galėtų patvirtinti, kad ir toks faktas, kad po 1934 m. birželio mėn. karininkų pučo visi komendantai liko savo užimamose vietose. Nors Tauragės komendantas mjr. P. Ignatavičius tuoj po plečkaitininkų organizuoto sukilimo Tauragėje buvo pakeistas ir tarnybos labui perkeltas į aviaciją. Jo vietą užėmė 7-ojo pėstininkų pulko, kuris dalyvavo sukilimo malšinimo operacijoje³², mjr. A. Stapulionis. Taip pat buvo pakeisti dar keli komendantūros karininkai – buvusiuosius iškėlus į kitas tarnybos vietas, o vietoje jų paskiriant karininkus iš tų kariuomenės dalinių, kurie dalyvavo malšinant sukilimą³³.

³¹ Raštikis S. Lietuvos likimo keliais // Baltijos kultūros fondas, 1996, T. 4, P. 71–93.

³² Čapas R. Plečkaitininkai. Vilnius, 2000, P. 76; JK Nr. 127 1927 10 27 § 6.

³³ JK Nr. 118 1927 09 26 § 8.

Karo stovio reikalų referentūra

Nuo 1926 m. gruodžio 27 d., remiantis Vyriausiojo štabo aplinkraščiu Nr. 41, karo komendantai visą informaciją, liečiančią karo padėtį, privalėjo siųsti tiesiogiai krašto apsaugos ministrui. Tačiau jau 1927 m. sausio pirmomis dienomis konstatuota, kad ne visi karo komendantai laikosi nustatytos tvarkos. Vieni jų visą informaciją, kaip ir numatyta Vyriausiojo štabo aplinkraštyje, siuntė tiesiogiai krašto apsaugos ministrui, kiti dokumentus siųsdavo apygardų štabams arba Vyriausiojo štabo mobilizacijos skyriui. Todėl centrinėse kariuomenės įstaigose kildavo daug sumaišties. Siekiant išvengti šių nesusipratimų karo komendantams buvo įsakyta laikytis nustatytos tvarkos. Visą kitą dokumentaciją, liečiančią karo srities viršininko darbuotę iki karo padėties įvedimo, pavyzdžiui, naujokų ėmimą kariuomenėn, atsargos karių apskaitos vedimą, parengiamuosius mobilizacijos darbus, karo komendantai privalėjo tvarkyti ir pateikti sena tvarka, kuri buvo nustatyta iki karo padėties įvedimo³⁴. Prabėgus mėnesiui po šių nurodymų, siekiant palengvinti krašto apsaugos ministro darbą remiantis Ypatingaisiais valstybės apsaugos įstatais buvo įsteigta karo padėties vykdymo reikalams prie krašto apsaugos ministro pareigybė – karo stovio reikalų referentūra³⁵. Karo stovio reikalų referentu paskirtas pulkininkas leitenantas Balys Giedraitis. Jam buvo pavesta tvarkyti visą karo padėtį liečiančią dokumentaciją ir bylas, rengti pranešimus krašto apsaugos ministrui apie karo padėties vykdymą, kontroliuoti karo komendantų veiklą, duodant jiems nurodymus ir reikalaujant iš jų paaiškinimų³⁶. Tokiu būdu Krašto apsaugos ministerijoje buvo suformuota savarankiška trijų pakopų administracinė struktūra (žiūrėti 1 schemą). Tarp krašto apsaugos ministro ir karo komendantų atsirado tarpinis asmuo – karo stovio reikalų referentas, koordinuojantis karo komendantų veiklą. Jo dėka krašto apsaugos ministras gaudavo jau apdorotą informaciją, kurią ministrui privalėjo pateikti karo komendantai. 1927 m. karo stovio reikalų referentu dirbo minėtas plk. ltn. Balys Giedraitis, 1927 m. jį pakeitė plk. Mikas Rėklaitis, kuris tuo pačiu užėmė Kėdainių apskrities karo

³⁴ 1927 01 03 LR KAM Vyr. štabo Mob. sk. aplinkraštis Nr. 1. Karo apygardų viršininkams ir karo komendantams // LCVA. F. 384. Ap. 3. B. 395. L. 73.

³⁵ 1927 02 09 LR KAM Vyr. štabo raštas Nr. 1673 visiems karo komendantams // LCVA. F. 384. Ap. 3. B. 395. L. 71.

³⁶ Ten pat, L. 71.

komendanto pareigas, o 1928 m. gruodžio mėn. į šią vietą buvo paskirtas plk. Vladas Braziulevičius, kuris referentu išbuvo ištisą dešimtmetį. 1939 m. sausio 27 d. plk. V. Braziulevičius buvo atleistas iš antraeilį karo stovio reikalų referento pareigų ir tolesniam darbui komandiruotas į kariuomenės štabą³⁷. Iki šiol nepavyko nustatyti, ar vietoje plk. V. Braziulevičiaus buvo paskirtas kitas karininkas ir ar apskritai karo stovio reikalų referentūra kaip egzistuoti. Manytume, kad tolesni tyrimai suteiks galimybę atsakyti į šiuos klausimus. Remiantis 1935 m. gruodžio 5 d. slaptu raštu Nr. 874, karo komendantai krašto apsaugos ministrui turėdavo pateikti informaciją apie viešojo gyvenimo situaciją kiekvieno kuruojamoje komendantūroje. Visi komendantų parengti raportai patekdavo į karo stovio reikalų referento rankas. Šis savo ruožtu apibendrindamas gautą mėnesio apžvalgos informaciją parengdavo glaustą šios informacijos santrauką, išryškindamas svarbiausius dalykus, apie kuriuos turėtų žinoti krašto apsaugos ministras, ir informaciją pateikdavo ministrui.

1 schema. Komendantūrų karo padėties veiklos administracinė struktūra

³⁷ ĮK Nr. 6 1939 01 27 §6.

Karo komendantūros – viešojo gyvenimo kontrolės ir reguliavimo institutas

Komendantų galios

Nuo pat pirmųjų dienų po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo, vadovaudamiesi Ypatingaisiais valstybės apsaugos įstatais, karo komendantai įgijo labai plačių įgaliojimų. Karo sričių viršininkams pavesta eiti karo komendantų pareigas ir naudotis visomis jų teisėmis, numatytomis karo padėties³⁸. Jau gruodžio 18 d. Kauno karo komendanto įsakymas dėl karo padėties skelbė, jog Kauno mieste, Kauno ir Trakų apskrityse draudžiama:

1. be komendanto sutikimo bet kokie susirinkimai (vieši ir privatūs), demonstracijos ir eisenos;
2. skleisti žodžiu ar raštu kurstančius prieš esančią Lietuvos vyriausybę, kariuomenę ir jos vadovybę gandus, taip pat gandus, kurstančius vieną visuomenės sluoksnį prieš kitą, ir apskritai gandus, kurie galėtų sukelti nerimą mieste ir visoje srityje;
3. be karo cenzūros leidimo spausdinti bet kokius viešam naudojimui raštus, demonstruoti filmus ar vaidinti veikalus;
4. streikuoti;
5. kelti kainas maisto produktams ir kitoms prekėms, – jų kaina turi būti ne aukštesnė kaip kad buvo 1926 m. gruodžio mėn. 16 d.;
6. be leidimo nuo 23 iki 5 val. ryto Kauno mieste judėti ir veikti privačioms pramonės ir prekybos (restoranams, kavinėms, alinėms, smuklėms, viešnamiams ir pan.) įstaigoms.

Šiam įsakymui nusizengusius, remiantis Ypatingaisiais valstybės apsaugos įstatais, numatyta bausti administracinėmis bandomis iki 3000 Lt ir 3 mėn. kalėjimo³⁹. 1931 m. balandžio 15 d. Kauno mieste ir priemiesčiuose buvo panaikintas draudimas vaikščioti ir važinėti nuo 1 iki 4 val. ryto⁴⁰. Analogiškus įsakymus paskelbė ir kitų apskričių karo komendantai⁴¹ laikydamiesi tų pačių šešių bendrų nu-

³⁸ Lietuvos TSR istorijos šaltiniai (toliau LIŠ). T. 4. Vilnius, 1961, P. 321.

³⁹ LIŠ T. 4. Vilnius, 1961. P. 324–325; Truska L. Antanas Smetona ... P. 167.

⁴⁰ 1931 04 15 Kauno m. ir apsk. komendanto plk. ltn. P. Saladžiaus įsakymas Nr. 10 // LCVA. F. 384. Ap. 2. B. 728. L. 103.

⁴¹ 1926 12 18 Klaipėdos kr. ir Kretingos apskrities komendanto įsakymas Nr. 1 // LCVA. F. 383. Ap. 7. B. 1118. L. 49–49v.

rodymų. Minėtas įsakymas puikiai parodo, kad jau nuo pirmų dienų po valstybinio perversmo komendantams buvo patikėta maksimali visuomenės kontrolė apribojant judėjimo laisvę, draudžiant bet kokius susirinkimus, draudžiant streikus, įvedant karo cenzūrą spaudiniams, kino filmams ir vaidinimams, nusižengusiems numatant skirti pakankamai dideles pinigines ar įkalinimo bausmes, kurios vėliau buvo dažnai taikomos. Dokumentas, o ypač jo antrasis punktas, parodo ir tam tikrą perversmo organizatorių baimę dėl savo veiksmų, bijant visuomenės sprogimo ir atoveiksmio galimybių.

1929 m. pabaigoje – 1930 m. pradžioje buvo papildytas karo komendantų privalomas įsakymas, kuris konkretizavo leidimo įvairiems susirinkimams (viešiesiems ir privatiems) gavimo tvarką. Kauno karo komendanto įsakymas skelbė, kad ne vėliau kaip prieš 14 dienų per apskrities viršininką karo komendantui reikia paduoti prašymą, kuriame turi būti pažymėta prašytojo pavardė, vardas, gyvenamoji vieta, kur ir kada norima surengti susirinkimą, nurodant tikslią susirinkimo vietą ir datą, kas yra atsakingas už susirinkimą, susirinkimo programa ir paskaitų konspektas. Gavus leidimą, per 24 valandas iki susirinkimo pradžios jį reikėjo įregistruoti policijos nuovadoje, kurios ribose bus rengiamas susirinkimas⁴². Kitose karo komendantūrose (Marijampolės, Ukmergės, Trakų, Klaipėdos, Kretingos ir kt.) buvo nurodomas dukart trumpesnis 7 dienų prašymo iki susirinkimo pradžios pateikimo terminas⁴³. Tokiam laiko skirtumui, galima manyti, įtaką darė Kaunas, kaip laikinoji sostinė, kuriame veikė kur kas daugiau organizacijų, galinčių pateikti prašymus leidimui, kas sunkino pačios komendantūros darbą reikalaujant didesnių laiko sąnaudų.

1931 m. likviduojant Varnių koncentracijos stovyklą, krašto apsaugos ministro įsakymu nubaustieji asmenys iki spalio 31 d. turėjo būti perduoti karo komendantų žinion pagal gyvenamąsias vietas, jiems paskiriant policijos priežiūrą ne trumpesniam kaip 6 mėnesių laikotarpiui⁴⁴.

⁴² 1930 01 29 Kauno karo komendanto įsakymas Nr. 9 // LCVA. F. 1126. Ap. 2. B. 112. L. 11.

⁴³ 1929 12 28 Marijampolės karo komendanto įsakymas Nr. 10 // LCVA. F. 1126. Ap. 2. B. 112. L. 2; Ukmergės apskrities karo komendanto įsakymas Nr. 10 // LCVA. F. 1126. Ap. 2. B. 112. L. 5; 1929 12 28 Trakų apskrities karo komendanto įsakymas Nr. 6 // LCVA. F. 1126. Ap. 2. B.112. L.18; 1930 01 08 Klaipėdos krašto ir Kretingos apskr. komendanto plk. ltn. R. Liormono įsakymas Nr. 13 // LCVA. F. 384. Ap. 2. B. 728. L. 336.

⁴⁴ 1931 10 27/28 LR KAM karo stovio reikalų referento plk. V. Brazilevičiaus slaptas raštas Nr. 820 sl apskričių komendantams // LCVA. F. 384. Ap. 2. B. 502. L. 38.

Aptariamuoju 1927–1940 m. laikotarpiu kovai su opozicinėmis jėgomis gana plačiai buvo naudojamos komendantūros. Su opozicija buvo kovojama ne per teismus, o policinėmis priemonėmis ir karo komendantų skiriamomis administracinėmis baudomis⁴⁵. Ypač tai pasireiškė ketvirtojo dešimtmečio antroje pusėje. Šią situaciją sąlygojo valstybės vidaus gyvenimo nestabilumas, kuriam įtaką darė 1934 m. birželio 7 d. karininkų pučas, tų pačių metų rugpjūtyje rengtas puskarininkių bei spalį rengtas voldemarininkų sukilimai ir 1935 m. antroje pusėje prasidėjęs ir iki 1936 m. vasaros užsitęsęs Suvalkijos ūkininkų sukilimas⁴⁶.

Dar 1936 m. spalio mėnesį krašto apsaugos ministras St. Dirmantas ir kariuomenės vadas St. Raštikis kreipėsi į ministrą pirmininką Juožą Tūbelį siekdami panaikinti valstybėje veikiančią karo padėtį ir tokiu būdu atskirti karo komendantų karinių įstaigų ir visuomenės veiklos reguliavimo funkcijas, jas pavedant apskričių viršininkams bei Vidaus reikalų ministerijai⁴⁷. Taigi kariuomenės vadas kartu su krašto apsaugos ministru siekė, kad karo komendantai nebūtų vien tautininkų politinės kovos įrankiai ir šias funkcijas siekė panaikinti. Minimame rašte buvo apeliuojama į tai, kad valstybės gyvenimas beveik įėjo į normalias taikos gyvenimo sąlygas. Kad karo padėties vykdymas įpareigoja karines įstaigas dirbti darbus, kuriuos turėtų atlikti kitos valstybinės institucijos. Todėl ministro pirmininko buvo prašoma kariuomenę atleisti nuo karo padėties prievolių vykdymo, siekiant visą jos veiklą nukreipti į tiesioginius taikos meto kariuomenės uždavinius. Tačiau į šiuos krašto apsaugos ministro ir kariuomenės vado prašymus atsižvelgta nebuvo ir iki 1937 m. pabaigos karo komendantai ir toliau vykdė visuomenės veiklos reguliavimo funkcijas. Karo padėtis Lietuvoje buvo panaikinta tik 1938 m. lapkričio 1 d. Priimant šį sprendimą įtakos turėjo 1938 m. kovo 25 d. Vokietijos vyriausybės reikalavimas panaikinti karo padėtį Klaipėdos krašte. Tačiau jau 1938 m. gruodžio 10 d. Kaune ir Kauno apskrityje, o nuo 1939 m. kovo 22 d. ir visoje Lietuvoje buvo įvestas sustiprintos valstybės apsaugos metas, kuris nuo karo padėties skyrėsi tik tuo,

⁴⁵ Raštikis S. Kovose dėl Lietuvos. Vilnius, 1990, T. 1, P. 450.

⁴⁶ 1939 05 23 VSD direktoriaus Augustino Povilaičio raportas Nr. 109/sl „Sukilimai Lietuvoje nuo nepriklausomybės atgavimo iki šių metų sausio mėn. 1 dienos // Kauno apskrities archyvas. F. 219. Ap. 1. B. 1122. L. 205–238.

⁴⁷ 1936 10 17 krašto apsaugos ministro ir kariuomenės vado slapta raštas ministrui pirmininkui Nr. 11806 // LCVA. F. 384. Ap. 3. B. 485. L. 195–195v.

kad karo komendantų funkcijas perėmė apskričių viršininkai⁴⁸.

1935 m. liepos 15 d. Respublikos Prezidentui paskelbus Šaulių sąjungos įstatymą, sąjunga buvo integruota į Lietuvos kariuomenės sudėtį, organizacijos struktūrą pritaikant pagal valstybės administracinę suskirstymą, kai kiekvienoje apskrityje buvo suformuotos šaulių rinktinės. Remiantis įstatymu, apskričių karo komendantai buvo paskirti rinktinių vadais⁴⁹ ir netiesiogiai pavaldūs artimiausių pėstininkų pulkų vadovybėms⁵⁰. Šalia daugelio kitų komendantūrų atliekamų funkcijų, karo komendantams prisidėjo vadovavimo Šaulių sąjungos struktūriniais padaliniais pareigos. Šaulių sąjunga tapo visuomenės karinio rengimo ašimi. Organizacija buvo įtraukta į valstybės gynybinius planus, numatant šauliams pasienio apsaugos ir karo atveju vykdomos kariuomenės mobilizacijos priedangos bei partizaninio karo užduotis⁵¹. Tokiu būdu karo komendantams kartu teko rūpintis ir gana svarbiais valstybės gynybos klausimais. Šauliams iškeltiems tikslams pasiekti turėjo būti sudaryti detalūs šaulių panaudojimo planai, kuriuos vietas šaulių būrių vadams turėjo padėti parengti komendantūrų šaulių reikalų karininkai. Rengiant tokius planus turėjo būti braižomi žemėlapiai, kuriuose buvo numatyta pažymėti išardytinus ar degintinus tiltus, sprogdintinus objektus, užtvartas, perkasas, linijas, kur numatoma gintis iš anksto išsidėstant, linijas, kur numatoma gintis pasitraukiant, pasitraukimo kryptis bei susitelkimo vietas. Visi šie sumanymai ir pasirengimas vykdyti nurodymus turėjo būti įgyvendinti iki 1940 m. liepos 15 d.⁵² Tačiau politiniai įvykiai pasuko kitu keliu. 1940 m. birželio 15 d. sovietų kariuomenė iš rytų įsiveržė į Nepriklausomą Lietuvą ir numatyti planai liko neįgyvendinti.

1936 m. birželio 30 d. Respublikos Prezidentui paskelbus Karinės prievolės įstatymą, jame buvo apibrėžtos ir karo komendantų bei kitų komendantūrų tarnautojų pareigos bei funkcijos atskiriems karo prievolės darbams vykdyti⁵³. Remiantis įstatymu, apskričių karo komendantai buvo pagrindiniais įstatymo vykdytojais. Jie buvo apskričių karo prievolės komisijų pirmininkais, kontroliavo visą naujo-

⁴⁸ Truska L. Antanas Smetona ... P. 269.

⁴⁹ 1935 07 15 Šaulių sąjungos įstatymas // Vyriausybės žinios. I.D. Nr. 490 / 3423.

⁵⁰ Vaičėnionis J. Lietuvos šaulių sąjunga valstybės gynyboje 1935–1940 metais / Lietuvos šaulių sąjungos istorijos fragmentai. Kaunas, 2002, P. 112.

⁵¹ Ten pat. P. 119.

⁵² 1940 04 16 Nurodymai šauliams priedangai panaudoti Nr. 2190 // LCVA. F. 929. Ap. 3. B. 1153. L. 6, 6v.

⁵³ 1936 06 30 Karo prievolės įstatymas // Vyriausybės žinios. I.D. Nr. 538 / 3734.

kų šaukimo ir ėmimo į kariuomenę procesą. Komendantai taip pat kontroliavo atsargos ir apsaugos karius. Remdamiesi sveikatos būklės patikrinimu, sprendė atsargos ir apsaugos karių tinkamumo tarnybai klausimus. Taip pat kartu su viršaičiais, burmistras, policija ir seniūnais, apskričių komendantai prižiūrėjo atsargos ir apsaugos karius, kad šie nustatyta tvarka atliktų privalomas prievoles.

Visuomenės kontrolė

Karo komendantai buvo viena pagrindinių tautininkų valdžios institucijų, vykdžiusių gana platų visuomenės kontrolės darbą. Jie didžiausią dėmesį skyrė įvairių tautininkams opozicinių organizacijų ir draugijų veiklos kontrolei. Ketvirtojo dešimtmečio pradžioje (1930–1932 m.) aktyviai buvo stebimos „Katalikų veikimo centro“ (K.V.C.), „Pavasario“, „Šv. Cecilijos“, „Šv. Sakramento“ ir kitos draugijos, taip pat Lietuvos lenkai, žydai ir komunistai. Taip pat buvo kontroliuojama ir lojalių vyriausybei organizacijų, tokių kaip „Geležinis vilkas“, veikla.

1929 m. spalį apskričių komendantams buvo įsakyta imtis priemonių prieš lojalią tuometinei vyriausybei „Geležinio vilko“ organizaciją pastebėjus, kad ji vis dėlto kelia nerimą ir pradeda agitaciją prieš ministrų kabinetą, leidžia sau šmeižti vyriausybės atstovus ir susideda su „priešvalstybiniais gaivalais“. Krašto apsaugos ministras įsakė skubiai ir griežtai tam padaryti galą, o visus kaltuosius bausti neatidėliojant⁵⁴.

1932 m. buvo akcentuota, kad tokios organizacijos kaip K.V.C., „Pavasaris“ ir kitos savo organizacijoms leidžiamuose pranešimuose (biuleteniuose), kurie yra platinami susirinkimuose (kongresuose), pateikia iškraipytas ir prasimanytas žinias, niekinančias vyriausybės veiklą. Kongresų dalyvių kalbose šios iškraipytos žinios yra viešai kartojamos. Atsižvelgdamas į tai, krašto apsaugos ministras pavedė komendantams atkreipti dėmesį į šiuos reiškinius, imtis priemonių užkirsti jiems kelią ir nusikaltusius asmenis atitinkamai nubausti⁵⁵.

⁵⁴ 1929 10 04 LR KAM karo stovio reikalams referento plk. V. Braziulevičiaus visiškai slaptas raštas Nr. 695 apskričių komendantams // LCVA. F. 384. Ap. 2. B. 502. L. 57

⁵⁵ 1930 12 05 VRM kriminalinės policijos direktoriaus S. Rusteikos raštas Nr. 216 sl karo stovio reikalų referentui // LCVA. F. 384. Ap. 2. B. 502. L. 47; 1932 07 01 karo stovio reikalų referento plk. V. Braziulevičiaus slaptas raštas karo komendantams // LCVA. F. 384. Ap. 2. B. 502. L. 15.

1934 m. pradžioje Krašto apsaugos ministerija akcentavo, kad lenkai Lietuvoje iš Lenkijos gauna paramą nelegalių mokyklų tinklui plėsti. Tose mokyklose vaikai mokomi iš vadovėlių, kuriuos yra draudžiama įvežti į Lietuvą. Lietuvos žydai, organizuodami priešvokiškas akcijas, kartais įžeidžia Vokietijos vyriausybę, tokiu būdu kenkdami geriams Lietuvos ir Vokietijos santykiams. Kita vertus, kai kurie Lietuvos visuomenės nariai, karo stovio reikalų referento plk. V. Braziulevičiaus įvardyti kaip *įvairūs žydų priešai*, savo agitacijomis prieš žydus kenkia valstybės stabilumui. Referento pastebima, kad komunistai ypač stengiasi išiskverbti į žydų, kaip lengvai pasiduodančių jų įtakai, organizacijas, o be to, Lietuvos komunistų partijoje žydai sudaro didelę daugumą. Atsižvelgdamas į tai, krašto apsaugos ministras karo komendantams įsakė bausti lenkų nelegalių mokyklų mokytojus skiriant didesnes pinigines baudas. Prireikus nurodė bausti ir namų savininkus bei šeiminkus, kurie suteikia toms mokykloms patalpas. Griežtai bausti visus, kurie bet koku būdu įžeidžia Vokietijos vyriausybę, ir tuos, kurie sąmoningai agituoja prieš Lietuvos žydus. Komendantams nurodoma stabdyti visų tų žydiškų organizacijų, kurios pasirodys su komunistų priedanga ar pasiduos komunistų įtakai, veiklą bei griežčiau bausti tuos veikėjus, kurie komunizmo tikslams naudoja kitas organizacijas arba savose organizacijose leidžia plėstis komunizmui. Taip pat atkreipti ypatingą dėmesį į žydų – atsargos karių organizavimąsi, nes kai kur bandoma registruoti net naujokų rezerve esančius asmenis⁵⁶. Vykdam šią užduotį nurodyta palaikyti nuolatinį ir glaudų kontaktą su valstybės saugumo apygardų viršininkais, kuriems jau yra duoti atitinkami nurodymai.

Tautininkų valdžiai patyrus 1934 m. birželio 7 d. karinį pučą bei 1935 m. prasidėjusius Suvalkijos ūkininkų neramumams susirūpinta aktyvesnio visuomenės gyvenimo stebėjimo problema siekiant surinkti kuo daugiau informacijos, sekant kiekvieną atskiro asmens ar visuomenės grupės žingsnį. Šiam tikslui pasiekti buvo pasitelkti apskričių karo komendantai. 1935 m. karo stovio reikalų referentas gruodžio mėn. 5 d. slapto raštu Nr. 874 karo komendantus įpareigojo kiekvieną mėnesį teikti informacinius pranešimus krašto apsaugos ministrui apie bendrą padėtį valstybėje. Komendantai pranešimuose turėjo smulkiai išdėstyti informaciją:

1) gyvenamojo momento teigiamos ir neigiamos ypatybės po-

⁵⁶ 1934 0112 LR KAM karo stovio reikalų referento plk. V. Braziulevičiaus slaptas raštas Nr. 51 apskričių komendantams // LCVA. F. 384. Ap. 2. B. 502. L. 29.

litiniu, ekonominiu, kultūriniu ir kitais atžvilgiais;

2) kuriuos mūsų [Lietuvos] vidaus priešus ir kuriuo pagrindu laikote pavojingesnius?;

3) kaip pasireiškia visų priešvalstybinių elementų veikla?;

4) kurios priemonės kovai su priešvalstybiniais elementais atrodo Jums [komendantams] nepakankamos ir kodėl?;

5) negeistini apsirėiskimai valdžios bei savivaldybių įstaigose, politinėse srovėse, visuomeninėse organizacijose ir t. t.;

6) gyventojų nuotaika, jos polinkiai ir kitimai bei priežastys;

7) gyventojų santykiai su kariuomene, tų santykių ryšiai su valstybės saugumu, aukos ginklų fondui ir t. t.;

8) Lietuvos šaulių sąjungos persitvarkymo savitumai ir Jūsų [komendantų] svarbesni pageidavimai šioje srityje;

9) visa, ką dar randate reikalinga paminėti⁵⁷.

Kaip matyti iš šio nurodymo, karo komendantai turėjo įvertinti politinę, ekonominę ir kultūrinę apskrities padėtį, įvardydami priešiškas organizacijas ar asmenis, pareikšdami nuomonę apie turimas priemones kovai su „priešvalstybiniais elementais“, pateikti duomenis apie gyventojų nuotaikas, santykius su kariuomene, kaip vyksta Šaulių sąjungos reorganizavimas ir kitą informaciją, kurios dėka valstybės valdžia galėtų daryti įvairias prognozes ir analizes siekdamas užkirsti kelią įvairiems neramumams, galimiems perversmams ar sukilimams.

Remdamiesi minėtu įsakymu, karo komendantai rinkdavo visą įmanomą informaciją apie viešąją valstybės gyvenimą ir, ją apdoroję, kiekvieną mėnesį rašydavo raportus. Raportai buvo adresuojami krašto apsaugos ministrui arba karo stovio reikalų referentui. Informaciniuose pranešimuose – raportuose komendantai pateikdavo informaciją apie ekonominę gyventojų padėtį, visuomenės organizacijas (tautininkus, jaunlietuvius, šaulius, krikščionis demokratų, valstiečius liaudininkus, socialdemokratų, bolševikus-komunistus), kultūrinį gyvenimą, kovos priemonių *su priešvalstybiniais gaivalais* įvertinimą, visuomenės santykius su kariuomene. Komendantų pranešimuose paprastai pirmiausia aptariama ekonominė situacija, kur pateikiamas darbininkų, ūkininkų, valdininkų ir tarnautojų gyvenimo sąlygų aprašymas. Po to aprašoma regiono politinė situacija. Atskirų komendantų ji skirstoma įvairiai. Vieni pirmiau rašydavo apie krikšč-

⁵⁷ 1935 12 05 LR KAM karo stovio reikalų referento plk. V. Braziulevičiaus slaptas raštas Nr. 874 sl apskričių karo komendantams // LCVA. F. 384. Ap. 2. B. 502. L. 12.

čioniškojo bloko ir kairiųjų organizacijų bei komunistų veiklą, atskiru skyriumi aptardami apskrityje esančių tautininkų ir jaunalietuvių veiklą. Kiti tiesiog eilės tvarka kiekvienai iš minėtų organizacijų skiria po keletą sakinių. Kadangi karo komendantų pranešimuose gana plačiai buvo rašoma apie vykdomus Šaulių sąjungos reformos reikalus, taip pat jiems nuo 1935 m. tapus šaulių rinktinių vadais, nuo 1937 m. sausio 1 d. krašto apsaugos ministras įsakė vieną išrašų iš mėnesinių pranešimų apie Šaulių sąjungos veiklą siųsti Šaulių sąjungos vadui⁵⁸. Kariuomenės štabo viršininko pavedimu, krašto apsaugos ministrui pritarus, Šaulių sąjungos vadui komendantai privalėjo pateikti tik atrinktą ir nuo politinių bei visuomeninių reikalų atskirtą informaciją, liečiančią tik šaulių veiklą⁵⁹.

Karo stovio reikalų referento apibendrintuose karo komendantų raportuose krašto apsaugos ministrui puikiai atsiskleidžia pagrindinės tautininkų administracijos domėjimosi kryptys. Greta valstybės politinio gyvenimo realijų ir komunistų ar lenkų veiklos Lietuvoje stebėjimo, jiems labai svarbūs buvo pačių tautininkų veiklos vertinimai. Remdamasis Biržų, Kėdainių, Kretingos, Panevėžio, Raseinių, Tauragės, Trakų ir Zarasų komendantų pranešimais, 1937 metų sausį karo stovio reikalų referentas ministrui pranešė, kad tautininkai kai kuriose apskrityse snaudžia. Juos bando paveikti valstiečiai liaudininkai, kurie sugeba įstoti į tautininkų bei jaunalietuvių organizacijas ir net kai kur joms vadovauti. Tokiu būdu paryškintas valstiečių liaudininkų slaptas tikslas susprogdinti tautininkus iš vidaus, dezorganizuojant ir dezorientuojant jų narius ir kenkiant esamai valstybės santvarkai. Taip pat buvo pastebėta, kad santykiai tarp tautininkų ir jaunalietuvių su Šaulių sąjunga negerėja, o tai trukdo šaulių rinktinių vadų veiklai. Rinktinių vadams sunkiai sekasi įkalbėti atsargos karininkus tapti šaulių būrių vadais, nes šie, stebėdami nereikalingus tarnybinius perkėlimus ir nepelnytus atskirų asmenų paaukštinimus, kurie savo tarnyba visai nesirūpina, o rūpinasi tik politine veikla, asmeniniais santykiais ir intrigomis, skeptiškai žiūri į tarnybą Šaulių sąjungoje⁶⁰.

⁵⁸ 1936 12 12 LR KAM karo stovio reikalų referento plk. V. Braziulevičiaus slaptas raštas Nr. 1142 sl apskričių karo komendantams // LCVA. F. 384. Ap. 3. B. 485. L. 172.

⁵⁹ 1937 02 15 LR KAM kariuomenės štabo viršininko gen. št. plk. J. Černiaus slaptas raštas Nr. 8234 sl // LCVA. F. 384. Ap. 2. B. 502. L. 5.

⁶⁰ 1937 02 11 karo stovio reikalų referento karo komendantų raportų santrauka krašto apsaugos ministrui // LCVA. F. 384. Ap. 3. B. 507. L. 1v.

Karo komendantai ir apskričių viršininkai 1927–1940 m. administracinėmis baudomis nubaudė daugiau kaip 6 tūkstančius asmenų⁶¹. Jie baudė ne tik politinius režimo priešininkus, bet ir girtuoklius, triukšmadarius, viešose vietose keikusiųosius asmenis, net kelio netaisiusius ūkininkus, taip pat naktimis vartų ir išorinių durų neuždarančius Kauno namų savininkus⁶². Asmenys buvo baudžiami už įvairiausius nusikaltimus: už visuomenės kiršinimą, už kurstymą streikuoti, už ginklų, šaudmenų ar sprogstamosios medžiagos laikymą be valdžios leidimo, už vaikščiojimą vėliau nustatyto laiko, už dalyvavimą nelegaliame susirinkime, už tai, kad asmuo pavojingas visuomeninei tvarkai, už tvirtovės [Kauno – J. V.] įrengimų gadinimą⁶³, už vietos gyventojų terorizavimą, triukšmavimą, girtuokliavimą ir grasinimus, už lošimą kortomis pasipelnijimo tikslais, už vakarėlio surengimą be leidimo ir peštynių sukėlimą, už melagingų ir visuomenę erzinančių gandų skleidimą, už netikrų žinių spaudoje platinimą⁶⁴, už Šaulių sąjungos šmeižimą ir jų uniformos niekinimą, už gaudus⁶⁵. Už šiuos nusižengimus, remiantis Ypatingaisiais valstybės apsaugos įstatais, buvo baudžiama įvairaus dydžio piniginėmis baudomis, areštu, įkalinimu, izoliavimu koncentracijos stovykloje arba tremtimi. Už atskirą nusižengimą buvo taikomos įvairaus dydžio baudos, kurių dydis taip pat įvairavo. Pavyzdžiui, už ginklo laikymą be leidimo galima buvo nubauti 15 litų dydžio bauda arba 3 paromis arešto, kitu atveju už tokį pat nusižengimą buvo baudžiama 500 litų bauda arba 1 mėnesiu kalėjimo. Už visuomenės kiršinimą bausmė siekė net 1500 litų arba 2 mėnesiai kalėjimo. Už asmens pavojingumą valstybinei ir visuomeninei tvarkai buvo taikoma tremties bausmė nuo 3 mėnesių iki ištrėmimo visam karo padėties laikui, arba izoliavimas koncentracijos stovykloje⁶⁶.

Per 1931 metus septyniolikoje karo komendantūrų piniginių baudų paskirta už 290 505 litus, tačiau išreikalauta buvo tik 65 455

⁶¹ Truska L. Lietuva 1938–1953 metais. Kaunas, 1995, P. 24.

⁶² Truska L. Antanas Smetona ... P. 268.

⁶³ Kauno miesto ir apskr. komendanto nubaustų asmenų, kurie neatliko arba atlieka baudas, sąrašas // LCVA. F. 384. Ap. 2. B. 728. L. 542, 542v, 543.

⁶⁴ 1931 12 16 karo stovio reikalų referento plk. V. Braziulevičiaus raštas Nr. 7853 // LCVA. F. 384. Ap. 2. B. 728. L. 469, 471, 472.

⁶⁵ 1936 m. karo komendanto plk. lt. J. Andrašūno informacinis pranešimas apie bausmes // LCVA. F. 384. Ap. 3. B. 485. L. 26.

⁶⁶ 1931 12 16 karo stovio reikalų referento plk. V. Braziulevičiaus raštas Nr. 7853 // LCVA. F. 384. Ap. 2. B. 728. L. 469, 471, 472.

litai⁶⁷. Likusią bausmės dalį nubaustieji turėdavo atlikti areštinėje arba kalėjime. Daugiausia piniginių baudų buvo paskirta Kauno karo komendantūroje – 123 865 Lt, iš kurių išreikalauta tik 14 000 Lt. Per pirmąjį 1931 m. pusmetį buvo nubausti 1 568 žmonės⁶⁸. Remiantis L. Truskos archyvuose surinktais duomenimis, per dešimt 1933 m. mėnesių administracine tvarka buvo nubausti 2 476 asmenys, kuriems baudų paskirta už 286 100 Lt.⁶⁹ Didžiausias nubaustų 1933 m. skaičius (933 asmenys) buvo už ginklų be leidimo laikymą ir viešosios tvarkos ardymą (883 asmenys). Trečia pagal gausą nubaustųjų grupė (daugiausia komunistai) – už priešvalstybinę veiklą, visuomenės kiršinimą (319 asmenų), kuriems baudų paskirta 78 000 Lt.⁷⁰

Tačiau nepaisant bausmių gausos valstybės vadovai taikė amnestijas nubaustiesiems, galbūt tokiu būdu demonstruodami ne tik nusidėjusiai visuomenės daliai, bet ir apskritai visai visuomenei savo politikos lankstumą. Krašto apsaugos ministras per karo stovio reikalų referentą apskričių komendantams duodavo įsakymą vienos ar kitos sukakties proga dovanoti ir sumažinti bausmes nubaustiesiems. Dažniausiai buvo parenkamos tautininkų valdžiai svarbios ir reikšmingos datos. Pavyzdžiui, 1931 metais šiai procedūrai atlikti buvo pasirinktos kelios datos: rugsėjo 8 d. – Tautos šventės proga⁷¹; lapkričio 23 d. – Kariuomenės šventės proga⁷²; gruodžio 17 d. – [perversmo] pirmųjų metų⁷³; penkerių metų sukakties proga⁷⁴. Rugsėjo 8 d. proga bausmė buvo dovanota arba sumažinta 96 asmenims, iš kurių 90 bausmė dovanota, o 6 sumažinta⁷⁵. Gruodžio 17 d. bausmė

⁶⁷ 1931 01 12 žinios apie administraciniu būdu uždėtas ir išreikalautas pabaudas // LCVA. F. 384. Ap. 2. B. 728. L. 250, 256, 356, 401, 426, 467, 569.

⁶⁸ 1931 m. pirmo pusmečio karo komendantų priimtų nutarimų duomenys // LCVA. F. 384. Ap. 2. B. 728. L. 249.

⁶⁹ Truska L. Antanas Smetona ... P. 267–268.

⁷⁰ Ten pat.

⁷¹ 1931 09 08 karo stovio reikalų referento sąrašas asmenų, kuriems Tautos šventės proga dovanojama arba sumažinama bausmė // LCVA. F. 384. Ap. 2. B. 728. L. 283–284.

⁷² 1929 11 21 karo stovio reikalų referento plk. V. Braziulevičiaus raštas apskričių komendantams Nr. 812 // LCVA. F. 384. Ap. 2. B. 502. L. 56.

⁷³ 1927 10 13 LR KAM karo stovio reikalų referento plk. M. Reklaičio aplinkraštis Nr. 9487 sl apskričių komendantams // LCVA. F. 384. Ap. 2. B. 502. L. 70, 71, 71v, 72v, 73, 73v.

⁷⁴ 1931 12 16 karo stovio reikalų referento plk. V. Braziulevičiaus raštas apskričių komendantams Nr. 7853 // LCVA. F. 384. Ap. 2. B. 728. L. 468.

⁷⁵ 1931 09 08 karo stovio reikalų referento sąrašas asmenų kuriems Tautos šventės proga dovanojama arba sumažinama bausmė // LCVA. F. 384. Ap. 2. B. 728. L. 283–284.

1927 m. buvo dovanota 132 asmenim⁷⁶, o 1931 m. dovanota arba sumažinta dar daugiau nei 100 asmenų⁷⁷.

1936 m. rugpjūtį karo stovio reikalų referentas pastebėjo, kad karo komendantai per dažnai ir kartais be reikalo administraciniu būdu baudžia piliečius už girtavimą, triukšmo kėlimą ir peštynes. Jis kreipėsi į apskričių karo komendantus reikalaudamas atsižvelgti į 1935 m. gegužės mėn. 21 d. aplinkraštį, kuriuo remiantis šias funkcijas privalo atlikti apylinkių teismai lengvindami karo komendantų darbą. Karo stovio reikalų referentas įpareigojo komendantus krašto apsaugos ministro įsakymu griežtai atsakyti spręsti tokias bylas išskyrus atvejus, kai: 1) iš paprastųjų peštynių išsiplečia minios savivaliavimas, kuris tampa pavojingas visuomeninei tvarkai; 2) organizuotai puolama kuri nors tautinė mažuma arba jos turtas; 3) triukšmas turi politinį tikslą arba pagrindą; 4) susidaro pavojus valdžios įstaigoms, kalėjimams, policijai arba viešajai tvarkai⁷⁸.

1936 m. rugsėjo mėn. krašto apsaugos ministras karo komendantams įsakė sumažinti bausmes tiems karo komendantų nubaustiems politiniams nusikaltėliams, kurie dar nėra atlikę bausmių ir kurie, komendantų nuomone, yra antraeiliai nusikaltėliai, mažiau pavojingi už kitus. Vykdydami šį įsakymą, komendantai privalėjo laikytis nurodytų nuostatų:

1) atleisti nuo likusios bausmės tuos jau suimtus arba dalį piniginės baudos įmokėjusius nusikaltėlius, kurie komendantų nutarimais yra nubausti 2 savaitėms arešto ir mažesnėmis bausmėmis;

2) atleisti nuo likusios bausmės tuos nusikaltėlius, kurie yra nubausti didesnėmis bausmėmis (nesvarbu kokia – pinigine, areštu ar tremtimi), bet 2/3 komendantų paskirtos bausmės jau yra atlikę iki 1936 m. spalio 1 d.;

3) atleisti nuo likusios bausmės tuos nusikaltėlius, kurie laikinai buvo paleisti vasaros darbams žemės sklype, jeigu dabar jiems beliko atlikti ne daugiau kaip 1 mėn. arešto arba kuri kita atitinkamos normos bausmė.

⁷⁶ 1927 10 13 LR KAM karo stovio reikalų referento plk. M. Reklaičio aplinkraštis Nr. 9487 sl apskričių komendantams // LCVA. F. 384. Ap. 2. B. 502. L. 70, 71, 71v, 72v, 73, 73v.

⁷⁷ 1931 12 16 karo stovio reikalų referento plk. V. Braziulevičiaus raštas apskričių komendantams Nr. 7853 // LCVA. F. 384. Ap. 2. B. 728. L. 469–472.

⁷⁸ 1936 08 05 karo stovio reikalų referento plk. V. Braziulevičiaus slaptas raštas apskričių komendantams Nr. 642 // LCVA. F. 384. Ap. 2. B. 502. L. 10.

Komendantai buvo įpareigoti nuo likusių bausmių neatleisti komunistų, veikusių lenkų naudai, teismo arba komendantų seniau baustų, nusikaltusių ne tik politiniu, bet kartu ir kriminaliniu pagrindu, ir tų, kurie, komendantų nuomone, yra svarbūs nusikaltėliai, įtakingi, iniciatoriai arba vadai⁷⁹. Šis dokumentas parodo ne tik aiškias komendantų veiklos kryptis, bet ir valstybės administracijos nuostatas visuomenės atžvilgiu. Atleidžiant nuo smulkių bausmių, taip pat lanksčiai jas taikant, pavyzdžiui, išleidžiant nubaustuosius vasaros darbams žemės ūkyje, buvo stengiamasi ne tik kuo mažiau kiršinti visuomenę, bet ir gerinti santykius tarp visuomenės ir valdžios, kurie minimumu laikotarpiu buvo pakankamai įtempti. Kita vertus, baudžiant už nedidelius nusižengimus, buvo siekiama parodyti esamos valdžios galias. Taip pat dokumente aiškiai parodomas griežtas valdžios nusištatymas „politinių nusikaltėlių“ atžvilgiu ir pozicija komunistų bei veikiančių lenkų atžvilgiu.

Bendradarbiavimas su kitomis autoritarinį režimą palaikančiomis institucijomis

Karo komendantūrų veikla po 1926 m. gruodžio 17 d. valstybinio perversmo buvo glaudžiai susijusi ir su kitomis autoritarinio režimo institucijomis.

Pirmosiomis dienomis po perversmo karo komendantai savo žinioje turėjo kareivius, kurių pagalba naudojosi iki 1927 m. balandžio 9 d. Nuo šios dienos krašto apsaugos ministro įsakymu iš kitų kariuomenės dalinių atsiųsti kareiviai turėjo būti gražinti į savo dalinius. Komendantams buvo įsakyta prirėikus pasinaudoti policijos ir šaulių pagalba⁸⁰. Jau po penkių dienų KAM Vyriausiasis štabas parengė dokumentą, kuriuo buvo nustatyta bendradarbiavimo tvarka tarp šaulių rinktinės vado ir vietos karo komendanto, karo padėčiai veikiant⁸¹. Dokumente buvo apibrėžta šaulių turimų ginklų laikymo ir naudojimo tvarka. Komendantui sužinojus apie kurio nors šaulio politinį ar kriminalinį prasižengimą arba įtarus, kad jis yra pavojin-

⁷⁹ 1936 09 22 karo stovio reikalų referento plk. V. Braziulevičiaus slaptas raštas apskričių komendantams Nr. 806 sl // LCVA. F. 384. Ap. 2. B. 502. L. 11.

⁸⁰ 1927 04 09 LR KAM vyr. štabo administracijos valdybos viršininko gen. št. plk. V. Skorupskio slaptas raštas Nr. 516 visiems karo komendantams // LCVA. F. 384. Ap. 2. B. 502. L. 92.

⁸¹ 1927 04 14 LR KAM vyr. štabo viršininko plk. T. Daukanto raštas Nr. 4456 LŠS viršininkui ir karo komendantams // LCVA. F. 384. Ap. 3. B. 395. L. 69–69v.

gas visuomeninei tvarkai, toksai šaulys turėjo būti tuoju pat nuginkluojamas, rinktinės vadui pavedant spręsti klausimą apie tokio šaulio išbraukimą iš Šaulių sąjungos narių. Karo komendantui buvo suteikta teisė su rinktinės vado žinia nuginkluoti net visą šaulių būrį. Šaulių būrių ir rinktinių valdyboms leista daryti susirinkimus be leidimų, tačiau apie visuotinus ir eilinius būrio narių susirinkimus ar rinktinės atstovų suvažiavimus šaulių rinktinės vadas turėjo pranešti karo komendantui. Be karo komendanto žinios šaulių būriai galėjo atlikti karines pamokas ir užsiėmimus, tačiau apie šaulių šventes, manevrus ir šaudymus rinktinės vadas privalėjo pranešti komendantui, o kur nėra komendanto, šaulių būrio vadas privalėjo informuoti vietinę administraciją ir policiją. Karo komendantai arba jų įgalioti asmenys turėjo teisę dalyvauti visuose šaulių susirinkimuose ar viešuose šaulių pasirodymuose, už kurių tvarką turėjo atsakyti šaulių karinė vadovybė ir organizuojamo susirinkimo prezidiumas. Kilusius nesusipratimus tarp karo komendanto ir šaulių rinktinės vado turėjo spręsti Krašto apsaugos ministerija⁸². Prabėgus mėnesiui, 1927 m. gegužės 17 d. Krašto apsaugos ministerija patikslino bei papildė šaulių ir karo komendanto bendradarbiavimo tvarką⁸³. Ankstesnis dokumentas buvo papildytas keliais naujais punktais, kuriuose buvo pasakyta, kad šaulių rinktinės vadas, nors ir tiesiogiai nepriklausė karo komendantui, tačiau pateko jo, kaip įgulos viršininko, priežiūrai. Karo komendantui pareikalavus, kur nėra kariuomenės, šaulių rinktinės vadas buvo įpareigotas teikti ginkluotą šaulių pagalbą. Pasitelkti pagalbon šauliai privalėjo vykdyti visus komendanto nurodymus ir įsakymus. Kita vertus, karo komendantai turėjo visokeriopai remti šaulius jų darbe. Vykdamt spaudos cenzūrą, karo komendantai turėjo neleisti šmeižti Šaulių sąjungos kaip ir kariuomenės, o nepraleistus spausdinti tekstus turėjo nusiųsti Šaulių sąjungos viršininkui⁸⁴. Taigi pirmaisiais metais po perversmo karo komendantų pagrindiniais pagalbininkais tapo Šaulių sąjungos rinktinių vadai su jiems pavaldžiais ginkluotais šaulių būriais.

Dar viena glaudžiai dirbusių su karo komendantais institucijų – Vidaus reikalų ministerijai priklausiusios apskričių administracijos. Karo komendantai dirbo derindami veiksmus su apskričių virši-

⁸² Ten pat. L. 69–69v.

⁸³ 1927 05 17 LR KAM krašto apsaugos ministro A. Merkio slaptas raštas Nr. 662 LŠS viršininkui ir karo komendantams // LCVA. F. 384. Ap. 2. B. 502. L. 87, 87v, 89.

⁸⁴ Ten pat. L. 89.

ninkais. Kartais pasitaikydavo ir nesusipratimų tarp šių institucijų. Apskričių viršininkų žinioje buvo viešoji policija, kuri turėdavo vykdyti karo komendantų nutarimus ir spręsti administracines bylas. Tačiau būta atvejų ir KAM nusiskundimų dėl viešosios policijos neveiklumo ir lėto karo komendantų nutarimų vykdymo. Siekiant, kad tokių nesusipratimų daugiau nebūtų, 1936 m. kovo mėn. vidaus reikalų ministras apskričių viršininkams nurodė įsakyti viešajai policijai nedelsiant ir stropiai vykdyti karo komendantų nutarimus⁸⁵.

Kontroliuojant valstybės viešąjį gyvenimą Krašto apsaugos ministerija karo komendantams buvo davusi nurodymą prieš išduodant leidimą kuriai nors organizacijai daryti susirinkimus, pirmiausiai susisiekti su kriminaline policija ir tik po to spręsti leidimo išdavimo klausimą. Šia procedūra buvo siekiama, kad veikiantiems prieš esamą vyriausybę ar už tai baustiems nebūtų leidžiama kalbėti susirinkimo metu. 1930 m. gruodį krašto apsaugos ministras reikalavo komendantams būti atsargesniems išduodant leidimus, palaikyti glaudų ryšį su apskričių viršininkais, būtinai gauti žinių iš kriminalinės policijos ne vien tik apie susirinkimų rengėjus, bet ir apie numatomus prelegentus. Reikalavo, kad kiekviename leistame susirinkime privalo dalyvauti policijos atstovas, įsakė imtis griežtesnių priemonių prieš vyriausybės ir esamos tvarkos nenurimusius visuomenės kurstytojus, griežčiau cenzūruoti laikraščius⁸⁶. Kita vertus, pusės kriminalinės policijos valdininkai kriminalinės policijos direktoriaus buvo įpareigoti karo komendantams teikti informaciją apie organizuojamų susirinkimų pobūdį. Tačiau pasitaikydavo atvejų, kai nors ir gavę negatyvią informaciją apie asmenis iš kriminalinės policijos, karo komendantai išduodavo leidimus susirinkimams⁸⁷. Taip pat karo komendantai buvo įpareigoti kiekvieną mėnesį Kriminalinės policijos valdybos I skyriaus viršininkui pateikti komendantų nutarimais nubaustų politinių nusizengėlių sąrašus nurodant bausmių rūšį, dydį ir už ką buvo nubausti⁸⁸.

⁸⁵ 1936 03 06 LR VRM vidaus reikalų ministro Juliaus Čapluko slaptas raštas Nr. 206 apskričių viršininkams // LCVA. F. 384. Ap. 3. B. 485. L. 14.

⁸⁶ 1930 12 23 LR KAM krašto apsaugos ministro slaptas raštas Nr. 80 visiems apskričių komendantams // LCVA. F. 1126. Ap. 2. B. 112. L. 61.

⁸⁷ 1931 02 02 VRM kriminalinės policijos direktoriaus plk. S. Rusteikos slaptas raportas krašto apsaugos ministrui Nr. 58/sl // LCVA. F. 384. Ap. 2. B. 605. L. 194.

⁸⁸ 1930 09 16 LR KAM karo stovio reikalų referento plk. V. Braziulevičiaus slaptas raštas Nr. 573 sl apskričių komendantams // LCVA. F. 384. Ap. 2. B. 502. L. 50.

1939 m. spalio pabaigoje kariuomenės žygio į Vilnių metu karo komendantai įsakymų ir nutarimų gyventojams ar civilinei valdžiai nuorašus privalėjo siųsti krašto apsaugos ministrui ir Vilniaus rinktinės vadui. Taip pat karo komendantai turėjo teisę iš policijos reikalauti, kad ši sektų jų išleistų privalomų įsakymų vykdymą. Policijos pareigūnai privalėjo reikalauti iš gyventojų jų vykdymo, turėdami teisės nusižengusius sulaikyti ir kartu su sulaikymo protokolais perduoti karo komendantams bausti⁸⁹.

Komendantūros pirmomis sovietinės okupacijos dienomis

1940 m. birželio 14 d. prasidėjus sovietinei okupacijai, kartu su Lietuvos kariuomenės likvidavimo ir pertvarkymo darbais buvo pertvarkomos ir karo komendantūros. Generolo St. Raštikio teigimu, karo komendanto vardas kėlė baimę sovietiniams okupantams⁹⁰. Po dviejų savičių nuo okupacijos pradžios (birželio mėn. 28 d.) buvo duotas įsakymas apskričių komendantus pradėti vadinti apskričių kariniais viršininkais. Tą pačią dieną iš užimamų pareigų buvo atleisti Kretingos apsk. komendantas plk. A. Liutermoza, Raseinių apsk. komendantas plk. R. Liormanas, Alytaus apsk. komendantas plk. ltn. B. Basiulis, Šakių apsk. komendantas plk. ltn. B. Pečiulis, Švenčionėlių komendantas plk. ltn. J. Bužėnas, Telšių apsk. komendantas plk. ltn. B. Pulkauninkas, Ukmergės apsk. komendantas plk. ltn. V. Matulionis, Vilkaviškio apsk. komendantas plk. ltn. A. Pošiūnas ir Panevėžio apsk. komendantas plk. ltn. A. Stapulionis⁹¹. Kauno komendantas plk. J. Bobelis buvo atleistas birželio 25 d.⁹² Jo vieton birželio 27 d. paskirtas plk. ltn. Andrius Balsys⁹³. Į atsilaisvinusias apskričių viršininkų vietas buvo paskirti nauji karininkai: mjr. Antanas Avižienis į Biržus, mjr. Antanas Maneika į Marijampolę, kpt. Antanas Stuoka į Mažeikius, kpt. Dominykas Jėčys į Seinus, mjr. Kazys Daugvydas į Uteną, kpt. Vladas Ikamas į Zarasus, mjr. Stasys Baltrimas į Kretingą, kpt. Jonas Matelis į Rokiškį, adm. kpt. Pranas Žitkevičius į Šakius, kpt. Balys Mikėnas į Švenčionėlius ir mjr. Va-

⁸⁹ 1939 10 27 Vilniaus rinktinės įsakymas Nr. 15. / Martinionis A. Žygis į ... P. 148–149.

⁹⁰ Raštikis S. Lietuvos kariuomenės tragedija // Lietuvių archyvas. Kaunas, 1942, T. 1, P. 130.

⁹¹ Knezys St. Lietuvos kariuomenės inkorporavimas į Raudonosios armijos sudėtį. 29-ojo šaulių teritorinio korpuso formavimas // Lietuvos archyvai. Vilnius, 1999, T. 12, P. 128–130.

⁹² ĮK Nr. 67 1940 06 25 §5.

⁹³ ĮK Nr. 68 1940 06 27 §21.

cius Miecevičius į Telšius⁹⁴. Per pirmąsias sovietinės okupacijos dienas 9 komendantai buvo atleisti iš užimamų pareigų, 6 atleisti ir paskirti kitų apskričių kariniais viršininkais, 11 karininkų paskirti kariniais viršininkais į atsilaisvinusias vietas. Iki 1940 m. liepos pabaigos iš buvusių 22 komendantų 12 buvo paleisti į atsargą, 7 paskirti kitų apskričių viršininkais, 2 paskirti į kitas pareigas. Nepakeistas liko tik Kėdainių apskrities komendantas plk. ltn. Motiejus Karaša⁹⁵. Vėliau daugelis iš tik ką pakeistų ir atleistų ar anksčiau užėmusių karo komendantų pareigas Lietuvos kariuomenės karininkų (plk. Pr. Saladžius, plk. V. Braziulevičius, brg. gen. A. Vimeris, plk. Pr. Kaunas ir kt.)⁹⁶ buvo suimti, įkalinti, represuoti arba nužudyti. 1940 m. birželį Lietuvoje pasikeitus politinei situacijai buvusios karo komendantūros, transformuotos į karinių viršininkų įstaigas, nebeteko to vaidmens, kurį atliko A. Smetonos valdymo metais. Naujoms performuotoms įstaigoms liko tik mobilizacinių kariuomenės funkcijų atlikimas. Vėliau, performuojant liaudies kariuomenę į 29-ąją šaulių teritorinį korpusą, visi apskričių kariniai viršininkai ir jų įstaigos nuo lietuviškų kariuomenės dalių buvo atskirtos ir perėjo Lietuvos SSR karinio komisariato valdžion. Komendantūros tapo apskričių karo komisariatais, o jų vadovai – apskričių karo komisarais. Visi lietuviai, kurį laiką buvę apskričių kariniais viršininkais, buvo atleisti iš užimamų vietų, keli jų liko tarnauti 29-ajame šaulių teritoriniame korpuse, kai kurie tuose pačiuose komisariatuose, o daugumas jų paleisti į atsargą⁹⁷.

⁹⁴ ĮK Nr. 71. 1940 06 28 §11–21.

⁹⁵ Ten pat, P. 128.

⁹⁶ Raštikis S. Lietuvos kariuomenės tragedija... P. 128.

⁹⁷ Ten pat, P. 132.

IŠVADOS

Apibendrinant karo komendantūrų veiklą 1927–1940 metais galima padaryti tokias išvadas:

1) Po 1926 m. gruodžio 17 d. valstybinio perversmo kariuomenė ir kartu karo komendantūros tapo vienu pagrindiniu tautininkų valdžios įgyvendinimo pirmojoje Lietuvos Respublikoje įrankiu.

2) Remdamasis administraciniu valstybės suskirstymu, komendantūrų tinklas uždengė visą valstybės teritoriją. Jau pirmaisiais naujojo politinio režimo metais buvo nustatyta karo komendantūrų sąveikos su Krašto apsaugos ministerija sistema. Ministerijoje buvo suformuota savarankiška trijų pakopų administracinė struktūra. Tarp krašto apsaugos ministro ir karo komendantų atsirado tarpinis asmuo – karo stovio reikalų referentas, koordinuojantis karo komendantų veiklą.

3) Karo komendantūros, būdamos pagrindiniu valstybės viešojo gyvenimo kontrolės ir reguliavimo institutu, turėjo pakankamai dideles galias, kurios rėmėsi Ypatingaisiais valstybės apsaugos įstatais, suteikiančiais plačias bausmių ir viešojo gyvenimo apribojimų taikymo galimybes.

4) Karo komendantai ir apskričių viršininkai 1927–1940 m. administracinėmis baudomis nubaudė daugiau kaip 6 tūkstančius asmenų, tačiau nepaisant bausmių gausos, valstybės vadovai taikė amnestijas nubaustiesiems, tokiu būdu demonstruodami ne tik nusidėjusiai visuomenės daliai bet ir apskritai visai visuomenei savo vedamos politikos lankstumą. Kita vertus, baudama už nedidelius nusizengimus siekė parodyti esamos valdžios galias.

5) Vykdydamos savo funkcijas, karo komendantūros glaudžiai bendradarbiavo su kitomis autoritarinio režimo institucijomis – Šaulių sąjunga, apskričių administracijomis, kriminaline policija, Valstybės saugumo departamentu.

6) Karo komendantūros kartu su karo komendantais, kaip ir visa kariuomenė, tapo sovietinės okupacijos kariuomenės reformavimo ir likvidavimo aukomis.

PRIEDAI

1 priedas. Karo komendantūrų ir karo komendantų sąrašas 1927–1940 m.⁹⁸

1. Alytaus apskrities komendantūra

Komendantas	Paskyrimo data	Atleidimo data
Plk. ltn. Alfredas Vimeris	1924 01 23 ⁹⁹	1932 03 12 ¹⁰⁰
Plk. ltn. Bronius Basiulis	1932 03 12 ¹⁰¹	1940 06 28 ¹⁰²

2. Biržų apskrities komendantūra

Komendantas	Paskyrimo data	Atleidimo data
Plk. ltn. Eduardas Adamkavičius	1924 01 23 ¹⁰³	1928 03 13 ¹⁰⁴
Plk. ltn. Pranas Kaunas ¹⁰⁵	1928 03 13 ¹⁰⁶	1933 06 12 ¹⁰⁷
Plk. ltn. Kleofas Michalauskas ¹⁰⁸	1933 06 12 ¹⁰⁹	1940 06 28 ¹¹⁰

⁹⁸ Lentelėje komendantų kariniai laipsniai pateikiami tokie, kokius jie turėjo paskyrimo į komandanto pareigas dieną. Taip pat nepavyko nustatyti kai kurių komendantų paskyrimo ir atleidimo iš pareigų datų, reikia tikėtis ateityje pavyks surasti trūkstamą informaciją ir užpildyti spragas.

⁹⁹ KAM įsakymas Nr. 12 1924 01 23 §14.

¹⁰⁰ ĮK Nr. 21 1932 03 12 §1.

¹⁰¹ ĮK Nr. 21 1932 03 12 §2.

¹⁰² ĮK Nr. 71 1940 06 28 §3.

¹⁰³ KAM įsakymas Nr. 12 1924 01 23 §14.

¹⁰⁴ ĮK Nr. 24. 1928 03 13 §7.

¹⁰⁵ Respublikos Prezidento aktu apdovanotas 3–iojo laipsnio DLK Gedimino ordinu / ĮK Nr.16 1932 02 25 § 3.

¹⁰⁶ ĮK Nr. 24. 1928 03 13 §8.

¹⁰⁷ ĮK Nr. 41 1933 06 12 §4.

¹⁰⁸ Visas vardas ir pavardė Kleofas Vytautas Michalauskas

¹⁰⁹ ĮK Nr. 41 1933 06 12 §5.

¹¹⁰ ĮK Nr. 71 1940 06 28 §10. Perkeltas į Vilkaviškį į karinio viršininko pareigas.

3. Kauno miesto ir apskrities komendantūra

Komendantas	Paskyrimo data	Atleidimo data
Ats. kpt. Juozas Mikuckis	1919 01 05 ¹¹¹	1920 08 22
Kpt. Jonas Mačiulaitis	1920 08 22	1922 01 24 ¹¹²
Kpt. Vladas Braziulevičius	1922 01 24 ¹¹³	1926 08 12 ¹¹⁴
Plk. ltn. Kazys Skučas	1926 08 12 ¹¹⁵	1927 12 31 ¹¹⁶
Plk. ltn. Pranas Saladžius ¹¹⁷	1928 01 14 ¹¹⁸	1935 07 20 ¹¹⁹
Plk. ltn. Zigmas Talevičius ¹²⁰	1935 08 03 ¹²¹	1938 04 11 ¹²²
Plk. Jurgis Bobelis	1938 04 11 ¹²³	1940 06 25 ¹²⁴
Plk. ltn. Andrius Balsys	1940 06 27 ¹²⁵	nerasta

4. Kėdainių apskrities komendantūra

Komendantas	Paskyrimo data	Atleidimo data
Plk. ltn. Mikas Reklaitis ¹²⁶	1927 02 08 ¹²⁷	1930 02 17 ¹²⁸
Mjr. Bronius Pečiulis	1930 03 05 ¹²⁹	1937 10 11 ¹³⁰
Plk. ltn. Antanas Stapulionis	1937 10 11 ¹³¹	1939 11 18 ¹³²
Mjr. Motiejus Karaša	1939 12 11 ¹³³	nerasta

¹¹¹ KAM įsakymas Nr.12 1919 01 06

¹¹² ĮK Nr. 23 1922 01 30 §1.

¹¹³ ĮK Nr. 23 1922 01 30 §2.

¹¹⁴ KAM įsakymas Nr.74 1926 08 12 §1.

¹¹⁵ KAM įsakymas Nr.74 1926 08 12 §2.

¹¹⁶ ĮK Nr. 148 1927 12 31 §4.

¹¹⁷ Administracijos (A) karininkų korpuso pulkininkui leitenantui Pranui Saladžiui suteiktas pulkininko laipsnis, Respublikos Prezidento aktu Nr. 784, 1934 11 23 / ĮK Nr.110 1934 11 23 §4.

¹¹⁸ ĮK Nr. 6.1928 01 18 §4 [greičiausiai paskirtas pagal įsakymą nuo 18 dienos – J. V.]

¹¹⁹ ĮK Nr. 49 1935 07 20 §15.

¹²⁰ Respublikos Prezidento 1936 11 23 aktu Nr.1366 Kauno miesto ir apskrities komendantas Zigmas Talevičius pakeliamas iš plk. ltn. į pulkininkus / ĮK 1936 11 23 Nr. 73 §1.

¹²¹ ĮK Nr. 52 1935 08 03 §1.

¹²² ĮK Nr. 29 1938 04 19 §2.

¹²³ ĮK Nr. 29 1938 04 19 §3.

¹²⁴ ĮK Nr. 67 1940 06 25 §5.

¹²⁵ ĮK Nr. 68 1940 06 27 §21.

¹²⁶ Patvirtintas užimamoms pareigoms 1927 05 17 įsakymu kariuomenei Nr. 61 §2.

¹²⁷ ĮK Nr. 20 1927 02 08 §1.

¹²⁸ ĮK Nr. 12 1930 02 17 §11.

¹²⁹ ĮK Nr. 15 1930 03 05 §1.

¹³⁰ ĮK Nr. 57 1937 10 11 §7.

¹³¹ ĮK Nr. 57 1937 10 11 §10.

¹³² ĮK Nr. 97 1939 11 18 §1.

¹³³ ĮK Nr.105 1939 12 11 §7.

5. Kretingos apskrities komendantūra¹³⁴

Komendantas	Paskyrimo data	Atleidimo data
Vyr. ltn. Alfonsas Antanaitis	1926 12 18	1927 05 03
Plk. ltn. Raimundas Liormonas ¹³⁵	1928 01 18 ¹³⁶	1938 05 10 ¹³⁷
Plk. ltn. Petras Murnikas	1938 05 10 ¹³⁸	1939 11 22 ¹³⁹
Plk. Albertas Liutermoza	1935 09 14 ¹⁴⁰	1940 06 28 ¹⁴¹

6. Marijampolės apskrities komendantūra

Komendantas	Paskyrimo data	Atleidimo data
Plk. ltn. Raimundas Liormonas	1924 01 23 ¹⁴²	1927 04 28 ¹⁴³
Plk. ltn. Andrius Kerbelis ¹⁴⁴	1927 05 20 ¹⁴⁵	1940 06 25 ¹⁴⁶

¹³⁴ 1927 m. gegužės 3 d. Kretingos karo sritis priskirta prie Klaipėdos karo srities. Klaipėdos karo komendantas tapo karo stovio reikalų vykdytoju ir pradėjo eiti Kretingos komendantų pareigas nuo 1927 05 01 / LCVA. F. 383. Ap. 7. B. 1118. L. 55.

¹³⁵ Būdamas Klaipėdos krašto komendantu paskirtas laikinai eiti pareigas / ĮK Nr. 6 1928 01 18 § 6

¹³⁶ ĮK Nr. 6 1928 01 18 §6.

¹³⁷ Plk. ltn. P. Murniką 1938 05 10 paskyrus Kretingos komendantu, plk. ltn. R. Liormonas nustojo eiti Kretingos komendantų pareigas ir liko tik Klaipėdos komendantu.

¹³⁸ ĮK Nr. 34 1938 05 10 §8.

¹³⁹ ĮK Nr. 100 1939 11 24 §2.

¹⁴⁰ ĮK Nr. 65 1935 08 31 §4. Nėra visiškai aišku, dėl kokių priežasčių komendantūrai tuo pačiu metu vadovavo du karininkai.

¹⁴¹ ĮK Nr. 71 1940 06 28 §2.

¹⁴² KAM įsakymas Nr. 12 1924 01 23 §14.

¹⁴³ ĮK Nr. 54 1927 04 28 §5.

¹⁴⁴ Einantis pareigas plk. ltn. patvirtintas užimamoje vietoje 1933 06 01 / ĮK Nr. 39 1933 06 01 §2; Respublikos Prezidento aktu apdovanotas 3-iojo laipsnio DLK Gedimino ordinu / ĮK Nr. 16 1932 02 25 §3.

¹⁴⁵ ĮK Nr. 63 1927 05 20 §3.

¹⁴⁶ ĮK Nr. 67 1940 06 25 §18.

7. Mažeikių apskrities komendantūra

Komendantas	Paskyrimo data	Atleidimo data
Kpt. Kleofas Michalauskas ¹⁴⁷	1927 02 28 ¹⁴⁸	1933 06 12 ¹⁴⁹
Plk. ltn. Pranas Kaunas	1933 06 12 ¹⁵⁰	1936 03 28 ¹⁵¹
Plk. ltn. Jonas Išlinskas ¹⁵²	1936 03 28 ¹⁵³	1940 06 28 ¹⁵⁴

8. Panevėžio apskrities komendantūra

Komendantas	Paskyrimo data	Atleidimo data
Mjr. Tadas Chodakauskas	1924 01 23 ¹⁵⁵	nerasta
Plk. ltn. Petras Murnikas	1926 01 06 ¹⁵⁶	1927 10 27 ¹⁵⁷
Mjr. Jonas Andrašūnas ¹⁵⁸	1927 10 27 ¹⁵⁹	1938 06 24 ¹⁶⁰
Plk. ltn. Pranas Kaunas	1938 06 24 ¹⁶¹	1939 10 19 (?) ¹⁶²
Plk. ltn. Antanas Stapulionis	1939 11 18 ¹⁶³	1940 06 28 ¹⁶⁴

¹⁴⁷ Patvirtintas užimamoms pareigoms 1927 05 17 įsakymu kariuomenei Nr. 61 §2; Respublikos Prezidento aktu apdovanotas 3-iojo laipsnio DLK Gedimino ordinu / ĮK Nr. 16 1932 02 25 §3.

¹⁴⁸ ĮK Nr. 31 1927 02 28 §3.

¹⁴⁹ ĮK Nr. 41 1933 06 12 §5.

¹⁵⁰ ĮK Nr. 41 1933 06 12 §4.

¹⁵¹ ĮK Nr. 21 1936 03 28 §2.

¹⁵² Visas vardas ir pavardė Jonas Emilis Išlinskas

¹⁵³ ĮK Nr.21 1936 03 28 §4.

¹⁵⁴ ĮK Nr. 71 1940 06 28 §4. Perkeltas į Alytų į karinio viršininko pareigas.

¹⁵⁵ KAM įsakymas Nr. 12 1924 01 23 §14.

¹⁵⁶ Įsakymas Nr. 3// LCVA. F. 384. Ap. 1. B. 73. L. 8.

¹⁵⁷ ĮK Nr. 127 1927 10 27 §3.

¹⁵⁸ Pulkininko leitenanto laipsnis suteiktas 1928 02 22 / ĮK Nr. 16. 1928 02 22 §1; Respublikos Prezidento aktu apdovanotas 3-iojo laipsnio DLK Gedimino ordinu / ĮK Nr. 16 1932 02 25 §3.

¹⁵⁹ ĮK Nr.127 1927 10 27 §4.

¹⁶⁰ ĮK Nr. 44 1938 06 25 §11.

¹⁶¹ ĮK Nr. 44 1938 06 25 §12.

¹⁶² ĮK Nr. 88 1939 10 23 §1, paskirtas Vilniaus komendantu, todėl galėjo būti atleistas iš Panevėžio komendanto pareigų.

¹⁶³ ĮK Nr. 97 1939 11 18 §1.

¹⁶⁴ ĮK Nr. 71 1940 06 28 §3.

9. Raseinių apskrities komendantūra

Komendantas	Paskyrimo data	Atleidimo data
Plk. ltn. Jonas Statkevičius	nerasta	1928 08 27 ¹⁶⁵
Mjr. Bronius Pečiulis	1928 10 03 ¹⁶⁶	1929 10 02 ¹⁶⁷
Plk. ltn. Petras Murnikas	1929 10 02 ¹⁶⁸	1936 03 28 ¹⁶⁹
Plk. ltn. Pranas Kaunas	1936 03 28 ¹⁷⁰	1938 06 24 ¹⁷¹
Plk. Raimundas Liormanas	1938 06 24 ¹⁷²	1940 06 28 ¹⁷³
Mjr. Kazys Ališauskas ¹⁷⁴	1938 08 08 ¹⁷⁵	nerasta

10. Rokiškio apskrities komendantūra

Komendantas	Paskyrimo data	Atleidimo data
Mjr. Mikas Jašinskas ¹⁷⁶	1927 02 28 ¹⁷⁷	1940 06 28 ¹⁷⁸

11. Seinų apskrities komendantūra

Komendantas	Paskyrimo data	Atleidimo data
Plk. ltn. Jonas Kazitėnas ¹⁷⁹	1937 11 05 ¹⁷⁷	1940 06 28 ¹⁷⁸

¹⁶⁵ ĮK Nr. 67 1928 09 12 §7, miręs.

¹⁶⁶ ĮK Nr. 74 1928 10 03 §6.

¹⁶⁷ ĮK Nr. 76 1929 10 02 §5.

¹⁶⁸ ĮK Nr. 76 1929 10 02 §6.

¹⁶⁹ ĮK Nr. 21 1936 03 28 §3.

¹⁷⁰ ĮK Nr. 21 1936 03 28 §2.

¹⁷¹ ĮK Nr. 44 1938 06 25 §12.

¹⁷² ĮK Nr. 44 1938 06 25 §13.

¹⁷³ ĮK Nr. 71 1940 06 28 §2.

¹⁷⁴ 1939 11 23 d. Respublikos Prezidento aktu Nr. 1369 pėstininkų mjr. K. Ališauskui suteiktas pulkininko leitenanto laipsnis / ĮK Nr. 100 1939 11 24 §1.

¹⁷⁵ ĮK Nr.57 1938 08 08 §1.

¹⁷⁶ Patvirtintas užimamoms pareigoms 1927 05 17 įsakymu kariuomenei Nr. 61 § 2.

¹⁷⁷ ĮK Nr. 31 1927 02 28 §2.

¹⁷⁸ ĮK Nr. 71 1940 06 28 §7. Perkeltas į Raseinius į karinio viršininko pareigas.

12. Šakių apskrities komendantūra

Komendantas	Paskyrimo data	Atleidimo data
Plk. ltn. Antanas Pošiūnas	1936 04 22 ¹⁸²	1937 10 11 ¹⁸³
Plk. ltn. Bronius Pečiulis	1937 10 11 ¹⁸⁴	1940 06 28 ¹⁸⁵

13. Šiaulių apskrities komendantūra

Komendantas	Paskyrimo data	Atleidimo data
Kpt. Jonas Šlepetyš	1924 01 23 ¹⁸⁶	1927 09 26 ¹⁸⁷
Mjr. Jonas Vėgelis ¹⁸⁸	1927 09 26 ¹⁸⁹	1940 06 28 ¹⁹⁰

14. Švenčionėlių apskrities komendantūra

Komendantas	Paskyrimo data	Atleidimo data
Plk. ltn. Jonas Bužėnas	1940 03 01 ¹⁹¹	1940 06 28 ¹⁹²

¹⁷⁹ Visas vardas ir pavardė Jonas Kazitėnas-Kaziutis

¹⁸⁰ ĮK Nr. 62 1937 11 05 §10.

¹⁸¹ ĮK Nr. 71 1940 06 28 §9. Perkeltas į Ukmergę į karinio viršininko pareigas.

¹⁸² ĮK 1936 04 22 Nr.28 §2.

¹⁸³ ĮK Nr. 57 1937 10 11 §8.

¹⁸⁴ ĮK Nr. 57 1937 10 11 §7.

¹⁸⁵ ĮK Nr. 71 1940 06 28 §3.

¹⁸⁶ KAM įsakymas Nr. 12 1924 01 23 §14.

¹⁸⁷ ĮK Nr. 118 1927 09 26 §6.

¹⁸⁸ Pulkininko leitenanto laipsnis suteiktas 1928 02 22 / ĮK Nr. 16. 1928 02 22 §1.

¹⁸⁹ ĮK Nr. 118 1927 09 26 §7.

¹⁹⁰ Knezys St. Lietuvos kariuomenės inkorporavimas į Raudonosios armijos sudėtį. 29-ojo šiaulių teritorinio korpuso formavimas // Lietuvos archyvai. Vilnius, 1999, T. 12, P. 129.

¹⁹¹ ĮK Nr. 19 1940 03 01 §5.

¹⁹² ĮK Nr. 71 1940 06 28 §3.

15. Tauragės apskrities komendantūra

Komendantas	Paskyrimo data	Atleidimo data
Mjr. Pilypas Ignatavičius ¹⁹³	1927 02 28 ¹⁹⁴	1927 09 26 ¹⁹⁵
Mjr. Antanas Stapulionis	1927 09 26 ¹⁹⁶	1930 10 02 ¹⁹⁷
Plk. ltn. Jonas Mickeliūnas	1930 10 02 ¹⁹⁸	1933 03 17 ¹⁹⁹
Plk. ltn. Jonas Bužinskas ²⁰⁰	1933 03 22 ²⁰¹	1940 03 01 ²⁰²
Mjr. Jonas Stakionis	1940 03 01 ²⁰³	1940 07 11 ²⁰⁴

16. Telšių apskrities komendantūra

Komendantas	Paskyrimo data	Atleidimo data
Plk. ltn. Stepas Rusteika	1924 01 23 ²⁰⁵	1926 08 12 ²⁰⁶
Mjr. Jonas Andrašūnas	1926 08 12 ²⁰⁷	1926 12 29 ²⁰⁸
Plk. ltn. Stepas Rusteika	1926 12 29 ²⁰⁹	1930 02 17 ²¹⁰
Plk. ltn. Bronius Pulkauninkas	1930 03 24 ²¹¹	1940 06 28 ²¹²

¹⁹³ Patvirtintas užimamoms pareigoms 1927 05 17 įsakymu kariuomenei Nr. 61 §2.

¹⁹⁴ ĮK Nr. 31 1927 02 28 §4.

¹⁹⁵ ĮK Nr. 118 1927 09 26 §4.

¹⁹⁶ ĮK Nr. 118 1927 09 26 §5.

¹⁹⁷ ĮK Nr. 51 1930 10 02 §9.

¹⁹⁸ ĮK Nr. 51 1930 10 02 §8.

¹⁹⁹ ĮK Nr. 22 1933 03 22 §3 paleistas į atsargą paties prašymu.

²⁰⁰ Tauragės miesto burmistro 1939 05 16 pavardės taisomuoju aktu Nr. 2, Tauragės apskr. komendanto plk. ltn. Jono Bužinsko pavardė pakeista į pavardę Bužėnas / ĮK Nr.47 1939 07 11 §11.

²⁰¹ ĮK Nr. 22 1933 03 22 §5.

²⁰² ĮK Nr. 19 1940 03 01 §5.

²⁰³ ĮK Nr. 19 1940 03 01 §8.

²⁰⁴ Knežys St. Lietuvos kariuomenės inkorporavimas į Raudonosios armijos sudėtį. 29-ojo šaulių teritorinio korpuso formavimas // Lietuvos archyvai. Vilnius, 1999, T. 12, P. 130.

²⁰⁵ KAM įsakymas Nr. 12 1924 01 23 §14.

²⁰⁶ KAM įsakymas Nr. 74 1926 08 12 §3.

²⁰⁷ KAM įsakymas Nr. 74 1926 08 12 §3.

²⁰⁸ KAM įsakymas Nr. 109 1926 12 29 §7.

²⁰⁹ KAM įsakymas Nr. 109 1926 12 29 §8.

²¹⁰ ĮK Nr. 12 1930 02 17 §15.

²¹¹ ĮK Nr. 16 1930 03 24 §3.

²¹² ĮK Nr. 71 1940 06 28 §3.

17. Trakų apskrities komendantūra

Komendantas	Paskyrimo data	Atleidimo data
Mjr. Jonas Andrašūnas ²¹³	1927 02 08 ²¹⁴	1927 10 27 ²¹⁵
Plk. ltn. Petras Murnikas	1927 10 27 ²¹⁶	1927 11 25 ²¹⁷
Mjr. Vincas Matulionis ²¹⁸	1927 11 25 ²¹⁹	1929 10 02 ²²⁰
Mjr. Bronius Pečiulis	1929 10 02 ²²¹	1930 03 05 ²²²
Plk. Vincas Šaudzis ²²³	1930 03 05 ²²⁴	1933 08 24 ²²⁵
Plk. ltn. Vladas Žutautas ²²⁶	1933 08 24 ²²⁷	1940 06 28 ²²⁸

²¹³ Patvirtintas užimamoms pareigoms 1927 05 17 įsakymu kariuomenei Nr. 61 §2.

²¹⁴ ĮK Nr. 20 1927 02 08 §2.

²¹⁵ ĮK Nr. 127 1927 10 27 §4.

²¹⁶ ĮK Nr. 127 1927 10 27 §3.

²¹⁷ ĮK Nr. 135 1927 11 25 §4.

²¹⁸ Pulkininko leitenanto laipsnis suteiktas 1928 02 22 / ĮK Nr. 16. 1928 02 22 §1.

²¹⁹ ĮK Nr. 135 1927 11 25 §5 skiriamas laikinai eiti komendanto pareigas; ĮK Nr. 6 1928 01 18 §7 (iki tol laikinai ėjęs pareigas tvirtinamas šioms pareigoms).

²²⁰ ĮK Nr. 76 1929 10 02 §4.

²²¹ ĮK Nr. 76 1929 10 02 §5.

²²² ĮK Nr. 15 1930 03 05 §1.

²²³ Nuo 1932 m. liepos 1 d. skiriamas į laisvą ypatingų reikalų karininko vietą prie vyriausiojo štabo viršininko pulko vado teisėmis, paliekant toliau eiti Trakų apskrities komendanto pareigas / ĮK Nr. 50 1932 07 21 §3

²²⁴ ĮK Nr. 15 1930 03 05 §2, paskirtas pareigas eiti; ĮK Nr.31 1930 06 27 §14, paskirtas komendantu.

²²⁵ ĮK Nr. 59 1933 08 24 §5.

²²⁶ Plk. ltn. Žutautas tvirtinamas užimamoje vietoje Trakų apskrities komendantu / ĮK 1934 01 25 Nr.8. §1

²²⁷ ĮK Nr. 59 1933 08 24 §6.

²²⁸ ĮK Nr. 71 1940 06 28 §6. Perkeltas į Šiaulius į karinio viršininko pareigas.

18. Ukmergės apskrities komendantūra

Komendantas	Paskyrimo data	Atleidimo data
Plk. ltn. Bronius Basiulis ²²⁹	1927 02 28 ²³⁰	1928 12 15 ²³¹
Plk. ltn. Jonas Mickeliūnas	1928 12 15 ²³²	1930 10 02 ²³³
Plk. ltn. Antanas Stapulionis	1930 10 02 ²³⁴	1937 10 11 ²³⁵
Plk. ltn. Antanas Pošiūnas	1937 10 11 ²³⁶	1940 03 01 ²³⁷
Plk. ltn. Vincas Matulionis	1940 03 01 ²³⁸	1940 06 28 ²³⁹

19. Utenos apskrities komendantūra

Komendantas	Paskyrimo data	Atleidimo data
Mjr. Jonas Mickeliūnas	1924 01 23 ²⁴⁰	1928 12 15 ²⁴¹
Plk. ltn. Bronius Basiulis ²⁴²	1928 12 15 ²⁴³	1932 03 12 ²⁴⁴
Plk. ltn. Jonas Išlinskas ²⁴⁵	1932 03 12 ²⁴⁶	1936 03 26 ²⁴⁷
Plk. ltn. Petras Murnikas	1936 03 28 ²⁴⁸	1938 05 10 ²⁴⁹
Mjr. Pranas Bronevičius ²⁵⁰	1938 05 10 ²⁵¹	1940 06 28 ²⁵²

²²⁹ Patvirtintas užimamoms pareigoms 1927 05 17 įsakymu kariuomenei Nr. 61 §2.

²³⁰ ĮK Nr. 31 1927 02 28 §5.

²³¹ ĮK Nr. 93 1928 12 15 §4.

²³² ĮK Nr. 93 1928 12 15 §5.

²³³ ĮK Nr. 51 1930 10 02 §8.

²³⁴ ĮK Nr. 51 1930 10 02 §9.

²³⁵ ĮK Nr. 57 1937 10 11 §9.

²³⁶ ĮK Nr. 57 1937 10 11 §8.

²³⁷ ĮK Nr. 19 1940 03 01 §6.

²³⁸ ĮK Nr. 19 1940 03 01 §7.

²³⁹ ĮK Nr. 71 1940 06 28 §3.

²⁴⁰ KAM įsakymas Nr. 12 1924 01 23 §14.

²⁴¹ ĮK Nr. 93 1928 12 15 §5.

²⁴² Respublikos Prezidento 1931 02 12 aktas 119 ir 121 plk. ltn. B. Basiulis už nuopelnus Lietuvai apdovanotas 3-iojo laipsnio DLK Gedimino ordinu.

²⁴³ ĮK Nr. 93 1928 12 15 §4.

²⁴⁴ ĮK Nr. 21 1932 03 12 §2.

²⁴⁵ Plk. ltn. Jonas Išlinskas tvirtinamas užimamoje vietoje Utenos apsk. komendantu / ĮK Nr.8. 1934 01 25 §1.

²⁴⁶ ĮK Nr. 21 1932 03 12 §3.

²⁴⁷ ĮK Nr. 21 1936 03 28 §4.

²⁴⁸ ĮK Nr. 21 1936 03 28 §3.

²⁴⁹ ĮK Nr. 34 1938 05 10 §8.

²⁵⁰ Pulkininko leitenanto laipsnis suteiktas ...

²⁵¹ ĮK Nr. 34 1938 05 10 §9.

²⁵² ĮK Nr. 71 1940 06 28 §5. Perkeltas į Panevėžį karinio viršininko pareigoms.

20. Vilkaviškio apskrities komendantūra

Komendantas	Paskyrimo data	Atleidimo data
Plk. ltn. Petras Murnikas	1927 11 25 ²⁵³	1929 10 02 ²⁵⁴
Plk. ltn. Vincas Matulionis ²⁵⁵	1929 10 02 ²⁵⁶	1940 03 01 ²⁵⁷
Plk. ltn. Antanas Pošiūnas	1940 03 01 ²⁵⁸	1940 06 28 ²⁵⁹

21. Zarasų (Ežerėnų) apskrities komendantūra

Komendantas	Paskyrimo data	Atleidimo data
Mjr. Ignas Podgaiskis ²⁶⁰	1936 03 28 ²⁶¹	nerasta
Plk. ltn. Ignas Pašilyš	nerasta	1940 06 28 ²⁶²

22. Klaipėdos krašto komendantūra

Komendantas	Paskyrimo data	Atleidimo data
Plk. ltn. Juozas Vidugiris	1926 12 17 ²⁶³	nerasta
Plk. ltn. Raimundas Liormonas	1927 04 28 ²⁶⁴	1938 06 24 ²⁶⁵
Plk. ltn. Jonas Andrašūnas ²⁶⁶	1938 06 24 ²⁶⁷	1939 04 04 ²⁶⁸

²⁵³ ĮK Nr. 135 1927 11 25 §4.

²⁵⁴ ĮK Nr. 76 1929 10 02 §6.

²⁵⁵ Respublikos Prezidento 1931 02 12 aktais 119 ir 121 plk. ltn. V. Matulionis už nuopelnus Lietuvai apdovanotas 3-iojo laipsnio DLK Gedimino ordinu / ĮK Nr. 12 1931 02 18 §1

²⁵⁶ ĮK Nr. 76 1929 10 02 §4.

²⁵⁷ ĮK Nr. 19 1940 03 01 §7.

²⁵⁸ ĮK Nr. 19 1940 03 01 §6.

²⁵⁹ ĮK Nr. 71 1940 06 28 §3.

²⁶⁰ Respublikos Prezidento 1936 09 08 aktu Nr. 1041 kaip pėstininkų korpuso karininkas pakeltas iš majoro į pulkininką leitenantą / ĮK 1936 09 08 Nr. 56 §6.

²⁶¹ ĮK Nr. 21 1936 03 28 §5.

²⁶² ĮK Nr. 71 1940 06 28 §8. Perkeltas į Trakus karinio viršininko pareigoms.

²⁶³ 1926 12 17 Klaipėdos krašto kariuomenės vado plk. Petro Genio skelbimas / LCVA. F. 383. Ap. 7. B. 1118. L. 49.

²⁶⁴ ĮK Nr. 54 1927 04 28 §5.

²⁶⁵ ĮK Nr. 44 1938 06 25 §2.

²⁶⁶ 1938 09 08 Respublikos Prezidento aktu Nr.1204 suteiktas pėstininkų pulkininko laipsnis / ĮK Nr. 64 1938 09 08 §1.

²⁶⁷ ĮK Nr. 44 1938 06 25 §3.

²⁶⁸ ĮK Nr. 22 1939 04 05 §9, atleistas iš užimamos vietos ir paskirtas 6-ojo Pilėnų Kunigaikščio Margio pulko vadu.

23. Geležinkelių karo komendantūra

Komendantas	Paskyrimo data	Atleidimo data
Mjr. Petras Kutka	1932 07 06 ²⁶⁹	nerasta
Plk. ltn. Stasys Šileika	nerasta	1935 03 12 ²⁷⁰
Mjr. Andrius Balsys	1935 03 26 ²⁷¹	1940 06 27 ²⁷²

24. Poligono komendantūra

Komendantas	Paskyrimo data	Atleidimo data
Plk. ltn. Petras Traškevičius	1935 07 20 ²⁷³	nerasta

25. Vilniaus komendantūra

Komendantas	Paskyrimo data	Atleidimo data
Plk. ltn. Pranas Kaunas ²⁷⁴	1939 10 19 ²⁷⁵	1940 07 15 ²⁷⁶

²⁶⁹ ĮK Nr. 46 1932 07 06 §6.

²⁷⁰ ĮK Nr. 22 1935 03 12 §3.

²⁷¹ ĮK Nr. 24 1935 03 26 §2.

²⁷² ĮK Nr. 68 1940 06 27 §21; Knezys St. Lietuvos kariuomenės inkorporavimas į Raudonosios armijos sudėtį. 29-ojo šaulių teritorinio korpuso formavimas // Lietuvos archyvai. Vilnius, 1999, T. 12, P. 128.

²⁷³ ĮK Nr. 49 1935 07 20 §29.

²⁷⁴ 1939 11 23 Respublikos Prezidento aktu Nr. 1369 pėstininkų plk. lt. Pr. Kaunui suteiktas pulkininko laipsnis / ĮK Nr. 100 1939 11 24 §1.

²⁷⁵ ĮK Nr. 88 1939 10 23 §1.

²⁷⁶ Įsakymas liaudies kariuomenei Nr. 93 1940 07 16 §2; Knezys St. Lietuvos kariuomenės inkorporavimas į Raudonosios armijos sudėtį. 29-ojo šaulių teritorinio korpuso formavimas // Lietuvos archyvai. Vilnius, 1999, T. 12, P. 128.

RÉSUMÉ

L'activité des kommandanturs militaires en Lituanie 1927-1940

Jonas Vaičėnėnis

Université Vytautas le Grand

Les kommandanturs militaires ont joué un rôle assez important dans la vie publique lituanienne. L'état de guerre a agit dans l'Etat pendant presque vingt ans sans interruption. Les kommandanturs militaires étaient une des institutions, à qui était confié le contrôle de la situation de l'état de guerre dans l'Etat. Cela est devenu très net après le coup d'Etat du 17 décembre 1926, dont les protagonistes et les acteurs effectifs étaient militaires. Déjà au début de l'année 1927, les kommandanturs avaient acquis des pouvoirs significatifs, grâce auxquels elles s'efforçaient non seulement de contrôler la situation qui se formait mais aussi de mettre en place la ligne politique d'un nouveau pouvoir. Les kommandanturs coopéraient aussi avec les autres institutions de l'Etat, accordaient les différentes décisions d'action et concentraient le soutien d'une institution ou d'une autre pour la mise en place de missions distinctes.

Après le coup d'Etat du 17 décembre 1926, l'armée et les kommandanturs militaires sont devenues un outil principal de la Première République de Lituanie pour la mise en place d'un pouvoir Nationaliste. S'appuyant sur la division administrative de l'Etat, le réseau des kommandanturs recouvrait tout le territoire de l'Etat. Un système de coopération des kommandanturs militaires avec le Ministère de la Défense avait déjà été établi pendant les premières années du nouveau régime politique. Une structure administrative indépendante à trois degrés avait été constituée au ministère. Une personne intermédiaire – le rapporteur pour les affaires de l'état de guerre, coordonnant l'action des commandants militaires – se trouvait entre le Ministère de la Défense et les commandants militaires. Les kommandanturs militaires étaient la principale institution de régulation et de contrôle de la vie publique de l'Etat, elles avaient des pouvoirs suffisamment grands, qui s'appuyaient sur les Statuts Extraordina-

res pour la défense de l'Etat, accordant de larges possibilités d'application des peines et des limitations de la vie publique. Les commandants militaires et les chefs de districts ont infligé des amendes administratives à plus de 6.000 personnes pendant la période de 1927 à 1940, mais malgré l'abondance des peines les chefs de l'Etat accordaient des amnisties aux contrevenants, de sorte qu'ils montraient la flexibilité de leur ligne politique menée non seulement à la partie criminelle de la société mais aussi à toute la société en général. D'un autre côté, en infligeant des amendes pour de petites fautes, on réussissait à montrer la puissance du pouvoir présent. En remplissant leurs fonctions, les kommandanturs militaires coopéraient étroitement avec les autres institutions du régime autoritaire: l'Union des Francs-Tireurs (Šauliai), les administrations des districts, la police criminelle, le Département de la Sécurité d'Etat. Les kommandanturs militaires et les commandants militaires, de même que l'ensemble de l'armée, ont été victimes de la réforme et la liquidation de l'armée par l'occupation soviétique.

Įteikta 2002-11-28